

Wiesław Samecki

Wprowadzenie do ekonomiki

**Podręczniki Wydziału Prawa,
Administracji i Ekonomii
Uniwersytetu Wrocławskiego**

**Wydawnictwo
Uniwersytetu Wrocławskiego**

Handwritten text, possibly a signature or date, located in the top right corner.

Wprowadzenie do ekonomiki

Naturae non est imperandum

Acta Universitatis Wratislaviensis No 2722

Wiesław Samecki

Wprowadzenie do ekonomiki

Wrocław 2005
Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego

325290

325290^{II}

1180028585

PAd

Recenzent
Bożena Klimczak

Redaktor Wydawnictwa
Urszula Gączkowska

Projekt okładki
Barbara Kaczmarek

Redaktor techniczny
Bożena Sobota

© Copyright by Wiesław Samecki
and Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego Sp. z o.o., Wrocław 2005

ISSN 0238-6661
ISBN 83-229-2640-5

Przygotowano do druku w Wydawnictwie Uniwersytetu Wrocławskiego Sp. z o.o.
Wydrukowano we Wrocławskiej Drukarni Naukowej PAN im. S. Kulczyńskiego Sp. z o.o.

2006 - D_r - 1/3 - 2

2006

Spis treści

Przedmowa	13
---------------------	----

Część pierwsza. Wiadomości wstępne

Rozdział I. Powstanie ekonomiki jako systemu naukowego	19
1. Nazwa	19
2. Początki ekonomiki	21
Rozdział II. Przedmiot ekonomiki	29
1. Gospodarowanie	29
2. Racjonalne gospodarowanie	32
3. Wymiana i konsumpcja	33
Rozdział III. Prawa ekonomiczne	36
1. Procesy ekonomiczne	37
2. Prawa ekonomiczne	40
Rozdział IV. Metoda ekonomiki	44
1. Metoda abstrakcji naukowej	44
2. Indukcja i dedukcja	48
3. Tworzenie teorii ekonomii	50
Rozdział V. Czynniki gospodarcze a czynniki produkcji	57
Rozdział VI. Systemy ekonomiczne	64
A. System gospodarki rynkowej	64
1. Kryteria ekonomicznego wyboru w gospodarce rynkowej	65
2. Przedsiębiorca	66
3. System motywacji gospodarczej	73
4. Charakterystyka gospodarki rynkowej	74
5. Rola państwa	77
B. System gospodarki planowej	78
6. Kolektywistyczna gospodarka planowa	79
7. Gospodarka koncesyjno-reglamentacyjna	94
8. Rekapitulacja	99

Część druga. Wielkość produkcji

Rozdział VII. Dochód narodowy	103
1. Podwójny wymiar dochodu narodowego	103
2. Transfery	104

3. Realny dochód narodowy	105
4. Produkt narodowy netto	106
5. Zagadnienie podwójnego liczenia	108
6. Trudności związane z określaniem produktów finalnych	109
7. Trzy składniki produktu narodowego netto	110
8. Państwo i podatki	111
9. Inwestycje netto przedsiębiorstw	112
10. Amortyzacja kapitału rzeczowego	114
11. Dochód narodowy brutto	116
12. Inwestycje zagraniczne netto	117
13. Rekapitulacja	117
Streszczenie	118
Rozdział VIII. Oszczędności, konsumpcja i inwestycje	120
1. Oszczędności i inwestycje	120
2. Zmienność inwestycji	121
3. Skłonność do konsumpcji	123
4. Krańcowa skłonność do konsumpcji	126
5. Krańcowa skłonność do oszczędzania	126
6. Funkcja konsumpcji	128
7. Krzywa Lorenza	129
8. Ogólna (społeczna) skłonność do konsumpcji	131
Streszczenie	133
Rozdział IX. Czynniki determinujące wielkość dochodu narodowego	134
A. Określenie dochodu narodowego równowagi	134
1. Krzywe społecznej skłonności do konsumpcji i oszczędzania	134
2. Krańcowa efektywność kapitału	135
3. Dochód narodowy równowagi	140
4. Dochód narodowy równowagi. Ilustracja arytmetyczna	143
5. Elementarna teoria określania dochodu narodowego. Rekapitulacja	145
B. Inwestycje a dochód narodowy	147
6. Mnożnik inwestycyjny	147
7. Inwestycje indukowane a paradoks oszczędzania	150
8. Luka deflacyjna	153
9. Luka inflacyjna	154
C. Polityka fiskalna a wielkość dochodu narodowego	155
10. Wydatki rządowe	155
11. Opodatkowanie a dochód równowagi	157
12. Uwagi końcowe	159
Streszczenie	159
Rozdział X. Pieniądz	163
1. Definicja pieniądza	163
2. Rys historyczny	164
3. Powstanie systemu bankowego	168
4. Zasady prowadzenia banku. Zysk kontra bezpieczeństwo	170
5. Ogólne zasady rachunkowości bankowej	172
6. Kreacja pieniądza bankowego	173
Streszczenie	183

Rozdział XI. Bank centralny	186
1. Emisja pieniądza papierowego	187
2. Mierzenie ilości pieniądza	194
3. Regulowanie podaży pieniądza	195
4. Popyt na pieniądz	200
5. Pieniądz, procent i wielkość produkcji	201
6. Uwagi końcowe	203
Streszczenie	204
Dodatek do rozdziału XI. Ilościowa teoria pieniądza	209
1. Tradycyjna ilościowa teoria pieniądza	211
2. Monetaryzm	216
Rozdział XII. Pieniądz a poziom cen	222
1. Pojęcie inflacji i sposoby jej mierzenia	222
2. Równowaga ogólna	225
3. Popytowe i podażowe aspekty inflacji	228
4. Przyczyny inflacji popytowej	230
5. Przyczyny inflacji podażowej	235
6. Inflacja pełzająca i inflacja galopująca	236
7. Skutki inflacji	237
8. Inflacja popytowa a krzywa Phillipsa	239
9. Czym nie jest krzywa Phillipsa	244
10. Podażowa strona inflacji a krzywa Phillipsa	248
Streszczenie	250
Rozdział XIII. Handel zagraniczny	253
A. Składniki bilansu płatniczego	253
1. Przyczyny handlu zagranicznego	253
2. Bilans płatniczy	254
B. Handel zagraniczny a teoria kosztów komparatywnych	260
3. Krzywa transformacji	260
4. Korzyści ze skali produkcji i prawo malejących przychodów	264
5. Teoria kosztów komparatywnych	266
Streszczenie	277
Rozdział XIV. Międzynarodowy system monetarny	280
1. Płynny kurs walutowy	280
2. Kształtowanie się kursu walutowego na wolnym rynku	281
3. Zmiany kursu walutowego	284
4. Stały kurs walutowy	288
5. Niezbędna retrospekcja	292
6. System Bretton Woods. Międzynarodowy Fundusz Walutowy	293
7. Mechanizmy dostosowawcze w systemie Bretton Woods	295
8. Aktualny system mieszany	298
9. Europejski system monetarny	300
Streszczenie	303
Rozdział XV. Cykl koniunkturalny	305
1. Uwagi ogólne	305
2. Typy fluktuacji (wahań) ekonomicznych	307

3. Ogólna charakterystyka cyklu koniunkturalnego	308
4. Przebieg cyklu koniunkturalnego	310
5. Nieregularności standardowego cyklu koniunkturalnego	317
6. Stagflacja	318
Streszczenie	319
Rozdział XVI. Teorie cyklu koniunkturalnego	321
A. Wprowadzenie	321
1. Prawo J.B. Saya	321
2. Egzogeniczne teorie cyklu koniunkturalnego	324
B. Ekonomiczne teorie cyklu koniunkturalnego	328
3. Czysta teoria monetarna cyklu koniunkturalnego	328
4. Niemonetarna teoria przeinwestowania	333
5. Teoria innowacji	337
6. Monetarna teoria przeinwestowania	339
7. Zasada akceleracji	346
Streszczenie	350

Część trzecia. Struktura produkcji

Rozdział XVII. Rynek	357
1. Rynek doskonały	358
2. Tabela popytu	359
3. Elastyczność popytu	361
4. Współczynnik elastyczności popytu	364
5. Przesunięcie krzywej popytu	368
6. Podaż	369
7. Równowaga podaży i popytu. Formowanie się ceny rynkowej	371
8. Zmiany ceny rynkowej	373
9. Równowaga rynkowa w krótkim, średnim i długim okresie	375
10. Ekonomiczne znaczenie ceny rynkowej	377
Streszczenie	378
Rozdział XVIII. Teoria zachowania się konsumenta	381
A. Zachowanie się konsumenta na rynku w aspekcie kategorii użyteczności	381
1. Sumowanie popytów indywidualnych dla uzyskania popytu rynkowego	381
2. Użyteczność	382
3. Prawo malejącej krańcowej użyteczności	383
4. Reguła optymalnych zakupów	384
5. Krańcowa użyteczność a krzywa popytu	385
6. Paradoks wartości	387
7. Dochód i popyt. Dobra niższego rzędu	388
8. Dochody a substytucyjny efekt zmiany ceny	388
9. Zachowanie się konsumenta a krzywa popytu	390
10. Renta konsumenta	391
B. Zachowanie się konsumenta na rynku w aspekcie jego ograniczeń budżetowych	392
11. Zachowanie się konsumenta przy ograniczeniach budżetowych	392
12. Geometryczna analiza równowagi konsumenta	395
Streszczenie	405

Rozdział XIX. Równowaga przedsiębiorstwa	407
A. Koszty produkcji	407
1. Rodzaje kosztów produkcji	407
B. Konkurencja doskonała	416
2. Równowaga przedsiębiorstwa (maksymalizacja zysku)	416
C. Konkurencja niedoskonała	423
3. Rynki niedoskonałe	423
4. Krzywa popytu na produkcję przedsiębiorstwa w warunkach niedoskonałej konkurencji	425
5. Utarg krańcowy i cena	427
6. Równowaga przedsiębiorstwa (maksymalizacja zysku)	428
7. Graficzny obraz równowagi przedsiębiorstwa	430
Streszczenie	434
Rozdział XX. Teoria produkcji	436
A. Ogólna teoria produkcji	436
1. Dwa podstawowe zagadnienia teorii produkcji	436
2. Optymalna kombinacja czynników produkcji	436
3. Ceny czynników produkcji i wielkość produkcji najlepszego zysku	438
4. Popyt na czynniki produkcji jest popytem wtórnym	439
5. Łączny popyt na czynniki produkcji	440
6. Problem przyczynowości	441
7. Produkt krańcowy a prawo malejących przychodów	441
8. Równoważenie wartości wszystkich krańcowych fizycznych produktów	442
9. Kombinacja czynników produkcji a ceny	444
10. Wzrost cen czynników produkcji a produkcja najwyższego zysku	444
11. Wartość krańcowego produktu a ceny czynników produkcji	445
12. Dwa uzupełnienia	446
B. Graficzna interpretacja teorii produkcji	449
13. Funkcja produkcji	449
14. Prawo malejących przychodów – powtórka	450
15. Optymalna technika wytwarzania	453
16. Krzywa obojętności producenta	454
17. Warunek optymalności kosztu	455
18. Warunki równowagi najniższego kosztu	458
19. Warunek równowagi największego zysku	458
Streszczenie	459

Część czwarta. Podział dochodu

Rozdział XXI. Rynekowa wycena czynników produkcji	463
1. Agregatowa (rynkowa) krzywa wtórnego popytu	463
2. Zasady dotyczące wtórnego popytu	465
3. Ceny czynników produkcji określone na rynku przez podaż i popyt	466
4. Renta gruntowa a koszty produkcji	469
5. Podaż i popyt na inne czynniki produkcji	470
Streszczenie	472
Rozdział XXII. Renta gruntowa	474
1. Uproszczony przypadek	474

2. Określenie pozycji równowagi	475
3. Rynkowy (całkowity) popyt i podaż	477
4. Źródło renty gruntowej	479
5. Więcej niż dwa czynniki produkcji	482
6. Renta różniczkowa	483
7. Granice uprawy	485
8. Renta gruntowa od pozarolniczego użycia ziemi	486
9. Dynamika renty gruntowej	488
Streszczenie	489
Rozdział XXIII. Płaca	491
A. Płaca w warunkach doskonałego rynku pracy	491
1. Równość płacy za identyczną pracę	492
2. Zasoby ekonomiczne i wydajność pracy	493
3. Migracje a ograniczenie podaży pracy	494
4. Podaż pracy	495
5. Popyt na pracę i określenie wysokości płacy	497
6. Talent a zarobki	501
7. Inwestycje w kapitał ludzki	501
8. Podwójny rynek pracy	503
9. Przymus płacy minimalnej	504
B. Płaca w warunkach niedoskonałego rynku pracy	506
10. Alternatywne cele związku zawodowego	507
11. Polityka związków zawodowych	509
12. Wzrost płac a spadek zatrudnienia	513
13. Monopson i obustronny monopol	514
14. Umowy zbiorowe	515
15. Strajk	517
Streszczenie	518
Rozdział XXIV. Procent od kapitału	520
A. Wprowadzenie do teorii procentu od kapitału	520
1. Trzy czynniki produkcji: ziemia, praca i kapitał	520
2. Produktywność kapitału	521
3. Dygresja na temat łowienia ryb	522
4. Przesunięcie czasowe w tworzeniu kapitału	523
5. Preferencja czasu a procent	523
6. Istota umowy pożyczkowej	525
7. Gromadzenie funduszy pożyczkowych	525
8. Inwestycje, kapitał i procent	527
9. Popyt na fundusze pożyczkowe	529
10. Podaż funduszy pożyczkowych	530
11. Teoria kapitału i procentu	531
12. Równoważenie stopy inwestycji	533
13. Długookresowy ustabilizowany stan równowagi	535
14. Czy pobieranie procentu jest nieetyczne?	536
15. Produktywność a abstynencja	538
16. Komentarz do tradycyjnej teorii kapitału i procentu	538
B. Neoklasyczna synteza teorii kapitału i procentu	541
17. Mierzenie wartości kapitału	541

18. Kapitalizacja strumienia dochodu	543
19. Renta jako procent (dygresja)	544
20. Rynkowa kapitalizacja aktywów	544
21. Krańcowa efektywność inwestycji	548
22. Kapitał a dochód (dygresja)	549
23. Pieniądze, procent i polityka gospodarcza	549
24. Synteza neoklasyczna	550
Streszczenie	552
Rozdział XXV. Zysk	556
1. Natura zysku: rachunek zysku	556
2. Zysk jako ukryty przychód od czynników produkcji	557
3. Zysk jako wynagrodzenie za przedsiębiorczość i innowacyjność	559
4. Ryzyko, niepewność i zysk	560
5. Zysk monopolowy	562
6. Doskonała konkurencja (przypomnienie)	563
7. Rzadkość naturalna i sztuczna	564
8. Zysk monopolowy jako dochód od sztucznie wytworzonej rzadkości	565
9. Etyczne aspekty zysku	565
10. Mierzalność zysku	566
11. Efekty opodatkowania zysku	567
12. Egalitarność podziału dochodu narodowego	569
13. Zysk jako niepotrzebna nadwyżka	569
Streszczenie	570
Bibliografia	572
Indeks rzeczowy	575

Przedmowa

Dawno temu zetknąłem się z opinią, że podręczniki uniwersyteckie powinni pisać albo bardzo młodzi wykładowcy, rozpoczynający karierę akademicką, albo bardzo starzy, którzy osiągnęli wiek emerytalny. Do dziś nie wiem, czy jest to pogląd słuszny. Cokolwiek by jednak o tym myśleć, to sam należę do tej drugiej grupy, chociaż nie tyle z wyboru, co z konieczności. Tak się bowiem złożyło, że okres mojej aktywności zawodowej, w charakterze wykładowcy uniwersyteckiego, przypadł na czas absolutnej dominacji w polskiej nauce ekonomii doktryny marksistowskiej. Podręczniki pisywali wówczas przekonani marksiści albo zwykli karierowicze. Nie należałem do żadnej z tych kategorii.

Książka niniejsza zawiera elementarny wykład ekonomiki i jest przeznaczona dla początkujących adeptów tej nauki. Wykład ogranicza się wyłącznie do przedmiotu ekonomiki. Gdyby ta uwaga wprawiła czytelnika – zważywszy na kontekst – w zdumienie, wyjaśniam, że zrobiłem to celowo, ponieważ książka pod tym względem jest wyjątkowa. Stało się niemal regułą łączenie, w jednym podręczniku, który zazwyczaj ma tytuł „ekonomia”, przedmiotu ekonomiki z przedmiotem polityki ekonomicznej, co uważam za niedopuszczalne i szkodliwe. Czy możliwe jest, by w podręczniku fizyki obok wykładu na temat teorii pola elektromagnetycznego znalazł się wykład o budowie i eksploatacji tramwaju?

Mieszanie ekonomiki z polityką gospodarczą jest błędem zarówno z merytorycznego punktu widzenia, jak i ze stanowiska dydaktyki. Jest to sprzeczne przede wszystkim z epistemologiczną zasadą odrębności, która jest podstawą istnienia każdej uznanej dziedziny wiedzy. Przestrzeganie tej zasady jest szczególnie ważne w przypadku ekonomiki, ponieważ jest ona dość młodą dziedziną wiedzy. Co prawda na tematy ekonomiczne wypowiediano się, od czasów Ksenofonta i Arystotelesa, w dziełach z zakresu filozofii, teologii, etyki, polityki i prawa, to jednak dopiero w połowie XVIII w. wyodrębniły się one w integralny zespół tez, dając początek nauce ekonomii. Dlatego mieszanie ekonomiki z polityką gospodarczą oznacza nie tylko zaprzepaszczenie wysiłku intelektualnego wielu pokoleń myślicieli, ale też grozi rozwodnieniem tej pierwszej w filozofii politycznej, podważając integralność nauki ekonomii i istnienie jej jako odrębnej dziedziny wiedzy.

Łączenie przedmiotu ekonomiki z przedmiotem polityki gospodarczej szkodzi procesom uczenia i studiowania teorii ekonomii. Wbrew pozorom nie jest

ona przedmiotem łatwym. Dlatego obowiązkiem nauczających jest zrobienie wszystkiego, by ułatwić początkującym studentom przyswojenie i zgłębienie jej. Tymczasem łączenie ekonomiki z polityką nie służy temu celowi. Wprost przeciwnie, wprowadza zamieszanie i mętlik w ich umysłach już na samym początku drogi zawodowej. Wszak teoria ekonomii wymaga myślenia w kategoriach rzadkości, podczas gdy polityka gospodarcza wymaga myślenia w kategoriach celu. Ekonomista od początku swych studiów karmiony taką mieszanką zawsze będzie miał kłopoty z rozgraniczeniem, gdzie kończy się teoria, a zaczyna polityka i *vice versa*. Postępując w ten sposób nie da się wykształcić dobrych teoretyków. A bez dobrych teoretyków ekonomii nie ma dobrych polityków gospodarczych.

Całość książki została podzielona na cztery części. Część pierwsza zawiera wiadomości wstępne, które mają na celu ułatwić studentowi zrozumienie właściwej teorii. Zostały tu poruszone następujące tematy: powstanie systemu naukowego ekonomii, przedmiot i metoda ekonomiki, prawa ekonomiczne, czynniki gospodarcze i czynniki produkcji. Zwrócono uwagę na rolę gospodarczą państwa oraz szerzej omówiono systemy ekonomiczne. Wprowadzenie tego ostatniego tematu uznałem za konieczne ze względu na przemiany systemowe, jakie się w Polsce dokonały. Przejście od systemu kolektywistycznej gospodarki planowej do systemu nazwanego społeczną gospodarką rynkową, który nie wiadomo, co dokładnie oznacza, wywołało spore zamieszanie. Wypadało zatem to zagadnienie objaśnić.

Układ pozostałych trzech części odpowiada sekwencji zawartej w definicji gospodarowania, która stwierdza, że gospodarowanie w sensie ekonomicznym polega na rozstrzygnięciu trzech podstawowych problemów gospodarczych społeczeństwa, streszczających się w pytaniach: ile produkować, co i jak produkować oraz dla kogo produkować?

Zgodnie z tą sekwencją część druga wykładu została poświęcona zagadnieniom wielkości produkcji, czyli zagadnieniom makroekonomicznym. Omówiono tu zagadnienie dochodu narodowego, pieniądza, poziomu cen i bezrobocia, handlu zagranicznego oraz cyklu koniunkturalnego.

Część trzecia wykładu traktuje o strukturze produkcji i metodach wytwarzania. W części tej przedstawiono proces formowania ceny rynkowej, teorię zachowania się konsumenta, zagadnienie równowagi przedsiębiorstwa oraz teorię produkcji. Omówienie tych kwestii daje pojęcie o naturalnych procesach, realizujących celowość gospodarczą, bez planowania i mówienia o celach, które Adam Smith metaforycznie nazwał działaniem niewidzialnej ręki.

W części czwartej przedmiotem rozważań są problemy tzw. pierwotnego podziału dochodu narodowego. Przedstawione zostały procesy wyceny czynników produkcji, a także zanalizowano cztery podstawowe formy dochodów: rentę, płacę, procent i zysk.

Książkę tę pisałem właściwie dla siebie. Robiłem to częściowo dla zabicia czasu, a częściowo z wewnętrznej potrzeby podsumowania moich wieloletnich zmagania z dość oporną przecież materiałą teorii ekonomii. Uznałem, że forma podręcznika najlepiej się do tego nadaje. Ponieważ osiągnąłem wiek, który jedni nazywają podeszłym, a inni sędziwym, i najprawdopodobniej nic większego już nie napiszę, mogę więc potraktować tę książkę jako moje pożegnanie z nauką ekonomii, którą przewrotność losu uczyniła moim życiowym przeznaczeniem.

Wyrażam wdzięczność Pani Profesor Bożenie Klimczak za trud przeczytania maszynopisu oraz za rzeczową, wyczerpującą i utrzymaną w życzliwym tonie recenzję, która była cenną pomocą w ostatecznej redakcji tej książki.

Wrocław, marzec 2004 r.

Wiesław Samecki

Część pierwsza. Wiadomości wstępne

Rozdział I. Powstanie ekonomiki jako systemu naukowego

1. Nazwa

Nazwa „ekonomia” pochodzi od starogreckiego „oikonomikos”, użytego w tytule dzieła Ksenofonta (ok. 444 – ok. 353 a.Chr.n.), które traktowało o zarządzaniu gospodarstwem domowym wolnego Greka. W odróżnieniu natomiast od rozważań nad gospodarstwem domowym, których zapoczątkowanie przypisuje się Ksenofontowi, rozważania o niektórych zagadnieniach gospodarstwa społecznego stanowiły w starożytnej Grecji domenę filozofii. Odnajdujemy je w takich traktatach Platona (427–347 a.Chr.n.), jak *Politeia* i *Nomoi*. Także Arystoteles (384–322 a.Chr.n.) w swojej *Polityce* i przypisywanej mu *Ekonomice* traktuje problemy gospodarcze jako zagadnienia polityczno-etyczne. Politykę i jej część wstępną – ekonomikę – uważa za uzupełnienie etyki, za naukę moralną. *Ekonomika* Arystotelesa obejmuje naukę o gospodarstwie domowym, o produkcji, a także o gospodarstwie zarobkowym i wymiennym wolnego obywatela greckiego. Poruszone są w niej także zagadnienia natury ogólniejszej, jak: wartość, pieniądź, niewolnictwo i podział pracy.

Dorobek starożytnego Rzymu nie pozostawił nawet takich prób zastanawiania się nad zagadnieniami gospodarczymi, jakie dała nauka starożytnej Grecji. Niektóre zagadnienia ekonomiczne były rozpatrywane w ogólnych traktatach filozoficznych oraz pracach prawniczych, zgromadzonych później w *Corpus iuris civilis*.

W średniowieczu zagadnienia gospodarcze były rozważane przede wszystkim w aspekcie etyki, wynikającej z religii objawionej. Znajdują też swój wyraz w traktatach z zakresu teologii moralnej. Pojawiają się jednak rozprawy poświęcone w dużej części problemom ekonomicznym. Do takich właśnie można zaliczyć rozprawę *De regimine principum* (*O zarządzaniu księstwem*), przypisywaną św. Tomaszowi z Akwinu (1225–1274), lub *Tractatus de origine, natura, iure et mutationibus monetarum* (*Traktat o pochodzeniu, naturze, prawie i przemianach pieniędzy*) Niedausa Oremiusa (1320–1382). Problemy gospodarcze są traktowane w nich jako zagadnienia moralne, mogące znaleźć rozwiązanie jedynie w nauce o Bogu, która daje wzór organizacji życia społecznego, ułatwiający

zbawienie dusz ludzkich. Z tego stanowiska są rozpatrywane interesujące ówczesnych ludzi takie kwestie, jak sprawiedliwa cena (*iustum pretium*), procent, lichwa, własność, wartość i czynniki produkcji.

Wraz ze stopniowym zanikaniem religijnego światopoglądu średniowiecza na przełomie XVI i XVII w. pojawia się nowy sposób podchodzenia do zagadnień gospodarczych. Zmianę podejścia wymuszają potrzeby nowo powstających wielkich organizmów państwowych. Zagadnienia ekonomiczne jawią się jako problemy administracji państwowej. Tworzy się powoli nauka o ogólnym zarządzie państwa, nauka polityki obejmująca naukę „policii”, czyli polityki wewnętrznej, oraz właściwą politykę dotyczącą zewnętrznej działalności państwa. Obejmowała ona kompleks ówczesnych zagadnień z dziedziny prawa politycznego, administracji, polityki ekonomicznej i skarbowości. Reprezentatywną dla tej nauki była wydana w 1615 r. rozprawa francuskiego autora Antoine’a Montchretien de Vatteville’a *Traité de l’économie politique (Traktat o ekonomii politycznej)*. W tytule tego dzieła po raz pierwszy słowo „ekonomia” zostało użyte w znaczeniu „gospodarstwo”, a przymiotnik „polityczna” miał oznaczać, że chodzi o gospodarstwo publiczne, społeczne, a nie indywidualne czy jednostkowe. Rozprawa Montchretien’a nie stanowiła systemu naukowego z dziedziny ekonomii, była jedynie traktatem z dziedziny polityki gospodarczej, który zawierał pouczenia, w jaki sposób państwa i narody mogą się bogacić dzięki mądrej polityce.

Nazwa „ekonomia polityczna” przyjęła się później na określenie nauki ekonomii i była stosowana dość powszechnie, a i dziś bywa używana. Do polskiej literatury wprowadził ją ks. Hieronim Stroynowski (1752–1815). Używanie nazwy „ekonomia polityczna” na określenie tej nauki nasuwa jednak uzasadnione zastrzeżenia. Wynikają one z jej złożoności i dwuznaczności. Składa się bowiem z dwóch członów, z których pierwszy – „ekonomia” – jest wieloznaczny, ponieważ może oznaczać zarówno naukę o gospodarstwie, jak i praktykę gospodarowania, a także samo gospodarstwo, oszczędność czy gospodarność. Przymiotnik „polityczna” może natomiast sugerować, że chodzi o działalność gospodarczą państwa czy o politykę ekonomiczną. W Polsce nasuwa się jeszcze jeden ważny argument przeciwko tej nazwie; w latach PRL-u została ona doszczętnie skompromitowana. Używano jej do określenia dyscypliny, która poza tytułem miała niewiele wspólnego z nauką ekonomii.

Niedogodności nazwy „ekonomia polityczna” skłoniły J.B. Say’a (1767–1838) do zaproponowania nazwy „ekonomia społeczna”. Była ona stosowana w Niemczech i we Włoszech, natomiast w literaturze anglosaskiej zupełnie się nie przyjęła. Do literatury polskiej wprowadził ją L. Biliński (1846–1923) i była używana przez niektórych uczonych polskich aż do wybuchu drugiej wojny światowej. I ona ma jednak wady: jest złożona i wieloznaczna jak nazwa poprzednia. Ponadto przymiotnik „społeczna” zwykle kojarzy się z określonymi orientacjami społeczno-politycznymi, co prowadzi do nieporozumień. Sugeruje też pewne podej-

ście metodologiczne, gdzie punktem wyjścia jest społeczeństwo, nie poświęcając należytej uwagi działaniom gospodarczym jednostki.

W Niemczech dość szeroko była stosowana nazwa „ekonomia narodowa”. Użyta po raz pierwszy przez weneckiego ekonomistę G. Ortęsa (1713–1790) nie przyjęła się w Italii, natomiast chętnie była używana przez niemieckich kameralistów jako „Nationaleconomie” lub „Nationaloekonomik”. U nas nazwy tej używał ojciec polskiej ekonomiki Fryderyk Skarbek (1792–1866). Jego główne dzieło, wydane w 1820 r. to *Elementarne zasady gospodarstwa narodowego*. Nazwa ta używana była przez niektórych polskich ekonomistów w XIX w. Wadą nazwy, oprócz jej złożoności i wieloznaczności, jest to, że może sugerować istnienie jakiejś szczególnej gospodarki narodowej.

Anglia jest ojczyzną nazwy „ekonomika” (*economics*). Ten jednowyrazowy i jasny termin nie tylko przyjął się w całej literaturze anglosaskiej, ale dzięki swym zaletom jest stosowany coraz szerzej w innych językach. Został spopularyzowany przez Alfreda Marshalla (1842–1924) przede wszystkim dzięki jego dziełu *Principles of Economics (Zasady ekonomiki)*. W Polsce nazwę tę poprawnie i konsekwentnie stosowali dwaj uczeni – profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Adam Krzyżanowski (1873–1963) (*Założenia ekonomiki*, 1919) i profesor Uniwersytetu Poznańskiego Edward Taylor (1884–1964) (*Wstęp do ekonomiki*, 1936; *Historia rozwoju ekonomiki*, t. I i II, 1957/1958).

Po 1989 r. usiłuje się w Polsce lansować nazwę „ekonomia” dla określenia nauki ekonomii. Nie jest to szczęśliwy pomysł, gdyż – o czym była już mowa – termin ten jest pojęciem wieloznacznym, mogącym oznaczać zarówno naukę ekonomii, jak i praktykę gospodarowania, a nawet konkretne gospodarstwo, jak chociażby znane z historii Polski pojęcia: ekonomia królewska czy ekonomia biskupia. Dlatego w celu uproszczenia nomenklatury do oznaczenia naszej nauki i zapewnienia jednoznaczności jej nazwy należałoby unikać nazwy „ekonomia”.

Z przedstawionego przeglądu różnych terminów używanych do określenia nauki ekonomii wyłania się jeden, który najlepiej odpowiada temu celowi – jest nim „ekonomika”. Stanowi najbardziej odpowiednią nazwę dla naszej nauki. Jest to jednowyrazowa nazwa o logicznej konstrukcji, niezawierająca dwuznaczności, podobnie jak nazwy: botanika, fizyka, matematyka, cybernetyka, informatyka itd. Będziemy jej konsekwentnie używać w toku niniejszego wykładu w nadziei, że zapoczątkuje to jej powrót do polskiej nomenklatury naukowej po długiej nieobecności.

2. Początki ekonomiki

Ekonomika jest dość młodą dziedziną wiedzy; ma ok. 250 lat. Do niedawna dość powszechny był pogląd, że jej twórcą jest szkocki uczyony Adam Smith (1723–1790), a jego dzieło z 1776 r. *Inquiry into the Nature and Causes of the*

Wealth of Nations (Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów) – pierwszym systematycznym dziełem naukowym o gospodarowaniu. Najnowsze badania obalają jednak ten pogląd. Okazało się bowiem, że istnieje dzieło stanowiące system naukowy ekonomii wydane wcześniej niż *Bogactwo narodów* A. Smitha. Jest to wydana w 1755 r. książka Richarda Cantillona (?–1734), autora pochodzenia angielsko-irlandzkiego, *Essai sur la nature de commerce en general (Ogólne rozważania nad naturalnymi prawami handlu)*. Ponieważ nie znamy wcześniejszego dzieła stanowiącego system naukowy ekonomii, ojcostwo ekonomiki należy więc przypisać Richardowi Cantillonowi.

Fakt, że pojawienie się pracy R. Cantillona zapoczątkowuje egzystencję ekonomiki jako nowej dyscypliny naukowej może budzić zdziwienie, skoro wiadomo, że zagadnieniami ekonomicznymi zajmowali się liczni myśliciele przed nim. Aby to wyjaśnić, trzeba ustalić, co oznacza system naukowy ekonomii, a następnie zastanowić się nad przyczynami jego stosunkowo późnego powstania.

Dzięki znacznym postępom dokonany w ostatnich czasach w badaniach nad strukturą i historią nauki wyświecenie tych kwestii nie stanowi większych trudności. Polegając na wynikach tych badań, można powiedzieć, że aby zespół twierdzeń o jakimś przedmiocie mógł być uznany za system naukowy, musi odpowiadać określonym kryteriom. Gdy zaś chodzi o konkretny zespół twierdzeń o przedmiocie ekonomii, to aby mógł stać się systemem naukowym, musi spełniać pięć następujących kryteriów: odrębności układu, systematyczności układu, uniwersalności systemu, nomotetyczności (nomologiczności) i pozytywności.

Odrębność układu. Postulując odrębność układu, wymaga się, by zespół też odnoszących się do przedmiotu ekonomii był oddzielony od zespołu też dotyczących innych przedmiotów. Na tematy ekonomiczne pisano, jak wiemy, od czasów Ksenofonta i Arystotelesa, ale aż do chwili ukazania się dzieła R. Cantillona nie były to rozważania dotyczące wyłącznie tych zagadnień. Zawsze tkwiły one bądź w traktatach filozoficznych lub teologicznych, bądź w rozprawach prawniczych lub politycznych. Dopóki stanowiły część dzieł traktujących o innych przedmiotach, dopóty nie mogły być traktowane jako odrębna nauka. Aby zaistniały niezależnie, należało je wyłączyć z zespołu innych też.

Systematyczność układu jest drugim kryterium systemu naukowego. Postulat ten wymaga, aby zespół też o przedmiocie ekonomii był ujęty w system, tzn. uporządkowany według jakiejś myśli przewodniej i przedstawiony w taki sposób, by powiązania między tezami były wyraźne. Oznacza to poddanie materiału empirycznego, który dostarcza życie w niesłychanie pogmatwanej formie, obróbce za pomocą formalnego myślenia. Polega ono na selekcji i upraszczaniu, na sprowadzaniu faktów do istotnych danych i na wynajdywaniu istniejących między nimi powiązań. Sama bowiem wiedza o faktach, choćby nawet bardzo rozległa, nie stanowi jeszcze nauki. Nieuporządkowane i nieopracowane logiczne wiadomości o rzeczywistych faktach są jedynie zbiorem luźnych informacji, a nie systemem naukowym. Logiczna obróbka faktów musi być posunięta do te-

go stopnia, by dało się uchwycić nie tylko związki zachodzące między nimi, ale także jakiś nadrzędny problem, który łączy wszystkie zagadnienia w całość, bądź jakąś naczelną zasadę przenikającą wszystkie rozważania (np. problem dochodu narodowego lub zasada równowagi ogólnej). Stosownie do tego problemu czy tej zasady poszczególne systemy jednej i tej samej nauki mogą się różnić, tworząc tzw. szkoły naukowe.

Uniwersalność systemu. Kryterium to jest kolejnym warunkiem, który musi spełnić system naukowy ekonomii. Do tego, by zespół tez o przedmiocie ekonomii stał się systemem naukowym, nie wystarczy samo ujęcie go w uporządkowany system. Konieczne jest jeszcze, żeby był to system kompletny, tzn. obejmujący całość badanego przedmiotu. Chodzi o to, by zawierał nie tylko główne problemy ekonomiczne, lecz także obejmował wszystkie dziedziny życia gospodarczego. Zdarzają się bowiem systemy cząstkowe; np. rozprawa o pieniądzu czy przedsiębiorstwie może być również ujęta w system, ale nie będzie to system kompletny, dający początek nauce ekonomii. Postulat uniwersalności systemu nie oznacza, że musi on być skończony. Wystarczy, że przedstawia całościową strukturę myślową, którą można dalej rozwijać i uzupełniać, co zwykle należy do kontynuatorów twórcy nauki.

Nomotetyczność. Wymóg nomotetyczności lub nomologiczności to żądanie, by system naukowy formułował ogólne obiektywne prawidłowości, tzn. prawidłowości niezależne od świadomości i woli ludzkiej. Jest to podstawowe i wiążące kryterium dla systemu naukowego ekonomii. Nie jest ono wiążące dla takich nauk opisowych, jak historia czy geografia. Innymi słowy ekonomika nie może zawierać wyłącznie opisu zjawisk gospodarczych, lecz z ich pozornego chaosu musi wyławiać istniejące prawidłowości.

pozytywność. Postulat pozytywności jest dla nauki ekonomii tak samo podstawowy, jak postulat nomotetyczności. Kryterium pozytywności zakłada, że system naukowy ekonomii musi składać się z tez pozytywnych, tzn. musi stwierdzać „to, co jest”, a nie „to, co być powinno”. System naukowy ekonomii musi być pozbawiony tez normatywnych czy wartościujących, które są domeną polityki ekonomicznej. Postulat pozytywności jest nierozłączny z postulatem nomotetyczności. Ten ostatni zakłada bowiem pozytywność twierdzeń. Jeśli system naukowy nie jest pozytywny, to nie może być jednocześnie nomotetyczny. Można odkrywać prawidłowości w „tym, co jest”, nie można natomiast ich odkrywać w „tym, co być powinno”, bo jeśli coś być powinno, to znaczy, że nie jest. W zasadzie można nie wyodrębniać warunku pozytywności, skoro jest on konieczną przesłanką nomotetyczności. Jeśli się jednak to czyni, to dlatego, że zbyt często zapomina się o nim, dokonując oceny zarówno początków naszej nauki, jak i bieżącej twórczości naukowej.

Postulatu pozytywności nie należy jednak traktować zbyt rygorystycznie w tym sensie, że każdy, nawet najmniejszy wątek ideologiczny czy aluzja wartościująca, zawarta w systemie twierdzeń teoretycznych, niweczy jego naukowy

charakter. Chodzi jedynie o to, by oceny wartościujące wynikały logicznie z treści teorii, jak np. w wypadku twierdzenia, że w gospodarce rynkowej korzystne jest zwiększanie wydatków konsumpcyjnych w okresie recesji, lub twierdzenie, że praca i kapitał mogą być lepiej wykorzystane, gdy nie ma ceł ochronnych. Trzeba jednak uważać, by elementy wartościujące zawarte w systemie nie przewały nad elementami pozytywnymi i aby te ostatnie nadawały mu ton.

Wymóg nomotetyczności i pozytywności stawia ekonomikę w rzędzie nauk teoretycznych.

Wyodrębnienie ekonomiki w samodzielną gałąź nauki zajęło około dwóch tysięcy lat, licząc od Ksenofonta i Arystotelesa. Jako niezależna dyscyplina naukowa zaistniała od pojawienia się dzieła dotyczącego zagadnień gospodarczych, którego treść odpowiadała omówionym kryteriom. Dziełem tym okazały się *Ogólne rozważania* R. Cantillona. Jego twórcy przypada w udziale zaszczytne miano ojca ekonomiki. *Bogactwo narodów* A. Smitha które ukazało się w druku dwadzieścia jeden lat później, również spełnia warunki systemu naukowego. A. Smith odegrał jednak niedającą się przecenić rolę wielkiego inspiratora rozwoju ekonomiki. Stało się to dzięki ogromnej popularności jego dzieła. Wynikała ona z jednej strony z faktu, że zawarty w niej system był rozleglejszy i napisany bardziej przystępnie, z drugiej zaś z tego, że *Bogactwo narodów* opublikowano w bardziej sprzyjających dla niego okolicznościach. Zbiegło się to bowiem z zakończeniem wojny o niepodległość Stanów Zjednoczonych A.P. (1783), z zawarciem traktatu o liberalizacji handlu między Anglią i Francją (1786) i wybuchem Wielkiej Rewolucji Francuskiej (1789). Wszystkie te wydarzenia potwierdzały trafność wielu tez Smitha.

Dziwić może fakt, że nauka, która jest tak ściśle związana z podstawową stroną (*primum edere deinde philosophari*) ludzkiego bytowania, pojawiła się tak późno jako wyodrębniona i w pełni uformowana gałąź wiedzy. Mimo że zarówno w starożytności, jak i w średniowieczu, a także w czasach nowożytnych aż do połowy XVIII w. istniały gospodarstwa, występowały zjawiska gospodarcze, a nawet pojawiały się rozprawy poruszające zagadnienia gospodarcze, to jednak ekonomika nie pojawiła się jako wyodrębniony system naukowy. Niezaprzeczalne jest, że jako system naukowy w ścisłym tego słowa znaczeniu zaistniała dopiero w drugiej połowie oświecenia. Prace na tematy ekonomiczne, ukazujące się przed 1755 r., nie spełniały kryteriów stawianych systemom naukowym. Nie był to przypadek. Złożyło się na to kilka przyczyn, które po kolei omówimy.

1. Nie można wykluczyć, że ze względu na niski stan zaludnienia w starożytności i średniowieczu żyło się łatwiej i dlatego zagadnienia gospodarcze nie absorbowały tak ludzi, jak dziś. W każdym razie problemy gospodarcze traktowano obojętnie, a niekiedy odnoszono się do nich z pewną pogardą, jak do czegoś podrzędnego. Przeważał pogląd, że czynności gospodarcze powinny być domeną niewolników, a wykonywanie ich przez wolnego obywatela byłoby dla niego uwłaczające. Myśliciele starożytni uważali, że zajęcia gospodarcze ujmują bezstronności temu, kto się nimi zajmuje, a brak bezstronności przeszkadza

w oddawaniu się polityce będącej najszczytniejszym obowiązkiem wolnego obywatela.

Pogardę dla pracy zdołało przełamać chrześcijaństwo, według którego praca jest nakazem moralnym jako obowiązek wobec Boga. Człowiek stworzony na obraz i podobieństwo Boga, postawiony w widzialnym świecie, aby czynić sobie ziemię poddaną, jest powołany do pracy. Jednak mimo zainteresowania wieloma problemami gospodarczymi, jakie cechowało epokę chrześcijańskiego średniowiecza, system naukowy ekonomii nie został stworzony. Stało się tak, ponieważ zagadnienia gospodarcze traktowano wówczas jako zjawisko moralne, naświetlając je z etycznego punktu widzenia. Starano się uzyskać odpowiedź na pytanie, „jak powinno być?”, a nie „co jest?”. Tymczasem, jak wiemy, system naukowy musi spełniać warunek pozytywności, czyli dawać odpowiedź na pytanie „co jest?”. Początki czasów nowożytnych, za które przyjmuje się zazwyczaj wielkie odkrycia geograficzne, to czas, kiedy zagadnienia gospodarcze wysunęły się na czoło. Łączono je jednak z problemami siły i potęgi państwa. Kojarząc zagadnienia gospodarcze z zagadnieniami polityki państwa, znowu szukano odpowiedzi na pytanie „jak powinno być?”. Uniemożliwiało to w dalszym ciągu uformowanie ekonomiki jako systemu naukowego, spełniającego warunek pozytywności i nomotetyczności.

2. Faktem, który można uznać za kolejną przyczynę stosunkowo późnego pojawienia się ekonomiki jako systemu naukowego, były warunki życia gospodarczego w starożytności i średniowieczu. W czasach tych życie gospodarcze przeobrażało się bardzo powoli. Jego formy trwały przez długie lata w stanie niezmiennym. Nie zmieniały się bowiem metody pracy w uprawianych wówczas dziedzinach: rolnictwie, rzemiośle i handlu. Również bardzo powoli zmieniały się zasady podziału dochodu społecznego, pomijając okresy gwałtownych zmian wywołanych czynnikami zewnętrznymi (wojny, klęski żywiołowe itd.). Metody gospodarowania oparte były przede wszystkim na zwyczaju i tradycji. Warunki gospodarowania zmieniały się tak powoli, że kolejne generacje nie były w stanie tego zauważyć i stwierdzić. Opis historyczny, jako sposób utrwalania doświadczeń poprzednich pokoleń dla wiedzy następnych, był stosowany niezmiernie rzadko. Wszystko to sprawiało, że zjawiska gospodarcze przybierały pozory bezwzględnej trwałości i konieczności. Skoro więc rzeczywistość wydawała się niezmienna, przeto nie budziła zainteresowania w umysłach ludzkich. Jeśli bowiem coś wydaje się niezmiennie, to nie skłania do stawiania pytania „dlaczego?”, które zmusza do wyjaśnienia przyczyn powstania i rozwoju zjawiska. Rozważania naukowe mogą pojawić się tylko wtedy, gdy bezpośrednia obserwacja daje możliwość porównywania podobnych faktów pojawiających się w różnych warunkach. Dopiero rozpowszechnienie się umiejętności pisania oraz rozwój nauk opisowych i historycznych umożliwiły zbieranie informacji metodą opisu, co z kolei stworzyło podstawy do uogólnień teoretycznych dzięki zwiększeniu się zasobu zarejestrowanych faktów.

3. Ekonomia jako nauka, która musi spełniać warunek nomotetyczności, wymaga stosowania metod badawczych, które na badanym przez nią materiale mogły się wykształcić z największym trudem. Nauki społeczne, a wśród nich ekonomia, stwarzają szczególne trudności badaczowi. Nie można tu ani eksperymentować, ani dysponować badaniami laboratoryjnymi, nie można sztucznie stwarzać dowolnych warunków i izolować określonych przyczyn spośród ogromnej liczby działających. Materiału badawczego dostarcza codzienne życie w niezwykle skomplikowanej, pogmatwanej i chaotycznej formie. Toteż obserwacja, postrzeganie, porządkowanie, kojarzenie i uogólnianie następuje duże trudności. W każdym razie większe niż w naukach przyrodniczych, gdzie można przyjąć znaczną część warunków za niezmiennie, przynajmniej z punktu widzenia czasu trwania historii ludzkości. Dzięki temu można skoncentrować się na stosunkowo niewielkiej liczbie przyczyn i poznać skutki każdej z nich, nawet tam, gdzie nie można eksperymentować, jak np. w astronomii (gdzie jednakże można obserwować odpowiednio dobrane fakty, co pozwala na eliminowanie przyczyn niepodlegających badaniu, a jednocześnie analizować działanie badanej przyczyny). Inaczej jest w ekonomice. Mamy tu do czynienia z jednoczesnym działaniem wielu powiązanych ze sobą przyczyn, z których każda może prowadzić do różnych skutków. Nie tylko nie można tu zastosować kontrolowanego eksperymentu, ale nie sposób znaleźć dwóch takich faktów, gdzie wszystkie działające przyczyny, prócz jednej, były takie same i gdzie można by indukcyjnie zastosować prostą metodę eliminacji i izolacji. Ponadto, biorąc pod uwagę wszystkie działające przyczyny, trudno ustalić, które z nich są ważne, a które mniej istotne. Często bowiem okazuje się, że na dłuższą metę najważniejsze są nie te siły, które rzucają się w oczy, lecz te z pozoru nikłe i prawie niedostrzegalne, których działanie jest powolne, ale stałe i bardziej brzemienne w skutki. Dopiero rozwój nauk przyrodniczych umożliwił opracowanie metod obserwacji i myślenia naukowego. Musiały się one wykształcić na materiale łatwiejszym i przystępniejszym, dostarczonym przez przyrodę, przy którym dość łatwo można zmieniać warunki, stwarzać je sztucznie i przeprowadzać to, co dzisiaj nazywamy doświadczeniem lub eksperymentem naukowym. Postęp nauk przyrodniczych spowodowany doskonaleniem metod badawczych, umożliwił zastosowanie wypracowanego przez nie ścisłego myślenia naukowego do badań nad gospodarką, przyczyniając się do powstania i rozwoju ekonomiki.

4. Na przeszkodzie wcześniejszemu powstaniu ekonomiki jako odrębnej dziedziny nauki stała także doktryna wolnej woli. Doktryna ta wykluczała bowiem możliwość zbudowania nauki społecznej, która spełniałaby warunek nomotetyczności. Umysły opanowane przez tę doktrynę nie dopuszczały jakiegokolwiek prawidłowości w zachowaniu się ludzi, nawet w życiu gospodarczym. Wydawało się ono całkowicie dowolne, a więc niepodlegające naukowemu uogólnieniu. Doktryna wolnej woli na długie lata zahamowała przenoszenie metod badawczych stosowanych w naukach przyrodniczych oraz idei jakichkolwiek praw

o charakterze nomotetycznym do sfery zjawisk gospodarczych. Gdy jednak okazało się, że zachowania gospodarujących i obdarzonych wolną wolą ludzi w pewnych warunkach wykazują daleko posunięte prawidłowości, droga do powstania ekonomiki stanęła otworem.

5. Przedostatnią z omawianych przyczyn, które opóźniły wyodrębnienie się ekonomiki w samodzielną gałąź wiedzy, był fakt, że zarówno w starożytności, jak i w średniowieczu, a nawet na początku epoki nowożytnej zagadnienia gospodarcze występowały przeważnie w najtrudniejszej do zbadania formie: rynku monopolowego i ceny monopolowej. Jeszcze na początku XIX w., czyli już po powstaniu ekonomiki, powszechnie uważano, że cena monopolowa jest niedającym się rozwiązać problemem, ponieważ nie wykazuje żadnym prawidłowości, zależąc całkowicie od nieprzeniknionej woli monopolisty. Problem ceny monopolowej daje się jednak rozwiązać, ale tylko na podstawie teorii ceny wolnorynkowej. Z powodzeniem poradził sobie z nim dopiero Antoine A. Cournot (1801–1877). Tak więc skutkiem dziwnego zbiegu okoliczności, a mianowicie tego, że ceny, które są podstawą systemu teoretycznego ekonomiki, wystąpiły w przeszłości w najtrudniejszej do wyjaśnienia formie, pojawienie się ekonomiki jako wyodrębnionej dziedziny wiedzy nastąpiło dość późno.

6. Podstawową przyczyną, która opóźniła powstanie ekonomiki jako samodzielnej dyscypliny naukowej, był brak wyraźnie zarysowanej w umysłach badaczy świadomości o jej przedmiocie. Zwykle bowiem świadomość istnienia zbioru współzależnych zjawisk, która ujawnia problemy, stanowi oczywistą przesłankę dla każdego badawczego wysiłku, a pierwszym odkryciem każdej dziedziny wiedzy jest odkrycie jej samej. Świadomość tego, czym ma się zajmować ekonomika, zrodziła się dopiero w XVIII w. pod wpływem filozofii oświecenia, a zwłaszcza jej powrotu do „prawa natury”. Doktryna „prawa natury”, której źródła trzeba szukać u greckich stoików, stanowiła potężny prąd umysłowy. W XVIII w. stała się ona siłą społeczną i umysłową. Trudno byłoby wskazać na drugi kierunek filozoficzny, który miałby tak wielostronny wpływ na zachowanie ludzi, rozwój nauki i prawodawstwa. W wymiarze społecznym istota prawa natury sprowadza się przede wszystkim do wysunięcia na pierwszy plan osoby ludzkiej, jej wolności i swobody działania. Doktryna ta w wolności człowieka upatruje jego przyrodzone prawo, a odbieranie mu tego prawa traktuje jako zadawanie gwałtu naturze ludzkiej. Jest to więc prawo niezbywalne. Wynika z niego, że ostatecznym przeznaczeniem człowieka na ziemi nie jest ani służba jakiejś większej całości, ani oddawanie jednostronnych usług pewnej części społeczeństwa, ale myśl o indywidualnych celach życiowych. Przyrodzona wolność jest dana człowiekowi, by mógł używać swojej władzy tak, jak chce, dla zachowania swojej natury, czyli własnego życia, a w konsekwencji, by zachował prawo do robienia wszystkiego, co jego własny sąd i rozum uzna za najlepszy środek do osiągnięcia tego celu. Egzekwując swoje prawo do wolności, człowiek musi jednak pamiętać, aby naturę ludzką zarówno w swojej osobie, jak i w osobie każdego in-

nego człowieka traktować nie jako środek, lecz zawsze jako cel. Musi postępować tak, by korzystając ze swej wolności, nie ograniczał wolności innego człowieka. W zgodzie z tymi zasadami życie społeczne jest formą indywidualnej egzystencji, a wszystkie działające instytucje są powołane do służenia wszystkim bez wyjątku członkom społeczeństwa. Dla ludzi przejętych duchem prawa natury obca była myśl dziewiętnastowiecznych ideologów socjalizmu, dla których punktem wyjścia jest społeczeństwo, a nie jednostka ludzka.

To, że ekonomiści połowy XVIII w. stworzyli system naukowy ekonomii wynika z faktu, że ich spojrzenie na zjawiska gospodarcze było oparte na idei prawa natury. Zrozumieli, że pod rządami tego prawa ludzie żyją i pracują dla zaspokojenia swoich potrzeb, że nikt nie służy celom innych, lecz każdy służy swoim. Dało to podstawy do stworzenia teorii gospodarstwa społecznego, którego celem jest osoba ludzka i jej potrzeby. Rzeczy natomiast, czy są wytworami pracy ludzkiej, czy darami przyrody, muszą być traktowane jako środek do zaspokojenia tych potrzeb. Dopiero gdy w umysłach ludzkich ugruntowało się przekonanie, że człowiek i jego potrzeby są podmiotem i celem gospodarstwa społecznego, a nie jego przedmiotem, mogło pojawić się pojęcie gospodarowania w sensie ekonomicznym. Różnorodność potrzeb stwarza bowiem wielość celów gospodarowania. Toteż zarówno okres niewolnictwa, jak i epoka średniowiecza, chociaż zniesiono w nim niewolnictwo, skutecznie przeszkadzały powstaniu gospodarowania w sensie ekonomicznym. Zmiany zachodzące w osiemnastowiecznej gospodarce znakomicie przyczyniły się do utrwalenia podstawowego założenia ekonomiki, że gospodarowanie ma na celu możliwie najpełniejsze zaspokojenie potrzeb ludzkich. Przekonano się, że istnieje inny aspekt zjawisk gospodarczych aniżeli rzeczy dobre i złe, uczciwe i nieuczciwe, sprawiedliwe i niesprawiedliwe. Ludzie spostrzegli, że w procesie zaspokajania potrzeb występuje swoisty uniformizm w postępowaniu obdarzonych wolną wolą jednostek, do którego człowiek musi się dostosować, jeśli chce odnosić sukcesy na polu gospodarczym. Doszli do wniosku, że podchodzenie od zjawisk ekonomicznych z nastawieniem cenzora, który arbitralnie zatwierdza lub odrzuca standardy i subiektywne oceny, jest bez wartości. Uświadomili sobie, że można postrzegać zjawiska gospodarcze bez wysuwania etycznych ocen i bez formułowania recept ekonomicznych. Była to prawdziwa rewolucja w myśleniu o sprawach gospodarczych. Nie jest więc przypadkiem, że ekonomika jako odrębny i uformowany system naukowy pojawiła się dopiero w połowie XVIII w. Dopiero wówczas bowiem uświadomiono sobie jej podstawowe założenia.

Rozdział II. Przedmiot ekonomiki

Najogólniej ekonomika zajmuje się tym przejawem działalności ludzkiej, którą nazywamy gospodarowaniem. Przy czym nie chodzi tu o pojęcie gospodarowania w znaczeniu potocznym, w jakim używamy go, gdy mówimy: „mama gospodaruje dochodami rodziny”, czy „dyrektor szpitala gospodaruje pieniędzmi, które na jego utrzymanie otrzymuje od Narodowego Funduszu Zdrowia”, albo „ksiądz proboszcz gospodaruje funduszami parafii”. Nie w takim znaczeniu używamy tego pojęcia, gdy mówimy o gospodarowaniu jako o przedmiocie nauki ekonomii. W tym przypadku używamy pojęcia gospodarowanie w znaczeniu ekonomicznym, tzn. mamy na myśli gospodarowanie związane z produkcją i podziałem dochodów. Spróbujemy tę myśl rozwinąć, wyjaśniając, skąd bierze się konieczność gospodarowania, w sensie ekonomicznym, i na czym ono polega.

1. Gospodarowanie

Problem gospodarowania wynika z podstawowego i powszechnie obserwowanego faktu, że liczba środków służących do zaspokojenia potrzeb ludzkich jest ograniczona. Żyjemy w świecie, gdzie natura narzuca nam ograniczoną liczbę rzeczy użytecznych. Ziemia, zasoby pracy, zdolność, talenty i kwalifikacje ludzi, zapasy uprzednio przygotowanych przedmiotów, czyli kapitał itd. są w każdym momencie ograniczone. W ekonomice tę ograniczoność rzeczy użytecznych zwykło się nazywać zjawiskiem rzadkości. Rzadkość ma charakter względny, a nie absolutny, o czym dobrze jest nie zapominać. Oznacza to, że środki zaspokajania są ograniczone w stosunku do potrzeb, które wyznaczają cele użycia tych środków. Mówiąc inaczej, o rzadkości decyduje nie absolutna liczba środków zaspokajania potrzeb pozostających w dyspozycji, lecz ich liczba w stosunku do potrzeb, które zaspokajają. Obrazowo wyjaśnia to ekonomista angielski prof. Lionel Robbins, mówiąc, że chociaż liczba zepsutych jajek jest zazwyczaj dużo mniejsza niż świeżych, to jednak w sensie ekonomicznym te ostatnie są rzadkie, a te pierwsze nie. Podstawowym zatem problemem gospodarowania jest względna ograniczoność środków służących do zaspokojenia potrzeb, czyli rzadkość, nie zaś ograniczoność w ogóle. Zjawisko rzadkości stanowi najbardziej funda-

mentalny problem gospodarczy, w przeciwnym bowiem razie potrzeby ludzkie mogłyby być w pełni zaspokojone, czyli wszystkie cele gospodarcze osiągnięte. W konsekwencji nie byłoby konieczności gospodarowania i nie byłoby potrzeby uprawiania nauki, która zajmuje się gospodarowaniem.

Środki ekonomiczne, którymi dysponują ludzie, muszą być zatem stale konfrontowane z potrzebami. Potrzeby ludzkie z kolei, jako świadomość braku połączona z pragnieniem uzyskania przedmiotu lub prawa w celu zaspokojenia tego braku, są nieograniczone. Wynika to z procesu powstawania przeważającej większości potrzeb, który ma charakter społecznego oddziaływania. Każde bowiem zaspokojenie konkretnej potrzeby rodzi nową potrzebę, ponieważ w wyniku działania efektu naśladownictwa konsumpcja jednych ludzi staje się potrzebą innych. W ten sposób w normalnych warunkach (gdymie ma wojny i innych kataklizmów) proces tworzenia potrzeb toczy się nieprzerwanie. Mamy więc z jednej strony ograniczone środki, z drugiej zaś nieograniczone potrzeby, które wyznaczają cele użycia tych środków. W rezultacie konfrontacji tych dwóch wielkości powstaje konieczność dokonywania wyboru między ograniczonymi środkami a możliwymi, alternatywnymi celami ich zastosowania. To wyjaśnia, skąd bierze się konieczność gospodarowania. Wynika ona z faktu ograniczoności rzeczy użytecznych, natomiast istota gospodarowania sprowadza się do dokonywania wyboru, czyli podejmowania decyzji ekonomicznych. Decydowanie ekonomiczne jest więc synonimem dokonywania wyboru odnoszącego się do rozdziału ograniczonych środków na zaspokojenie potrzeb (celów), które są nieograniczone. Można zatem powiedzieć, że gospodarowanie jest sposobem zaspokajania potrzeb w warunkach rzadkości. Należy podkreślić, że środki zaspokajania potrzeb cechuje wszechstronność zastosowania, tzn. mogą być wykorzystane do zaspokojenia różnych potrzeb; w przeciwnym bowiem razie nie można by dokonywać wyboru bez względu na to, jak bardzo dany środek byłby ograniczony.

Ekonomika nie zajmuje się gospodarowaniem izolowanych jednostek. Przedmiotem jej zainteresowania jest natomiast gospodarowanie indywidualnych podmiotów w obrębie gospodarstwa społecznego. Wynika to z ogólnie uznanego faktu, że wszyscy ludzie dążą do zaspokojenia swoich potrzeb i że potrzeby te znajdują swoje pokrycie właśnie w gospodarstwie społecznym. Powstaje zatem pytanie, czym według ekonomiki jest gospodarstwo społeczne. Otóż ze stanowiska tej nauki gospodarstwo społeczne nie jest jakąś odrębną, samoistną całością kierowaną świadomie jedną nadrzędną wolą. Jest natomiast zbiorem dowolnej liczby indywidualnych gospodarstw działających w obrębie narodu, kraju czy bloku zintegrowanych gospodarczo krajów, których funkcjonowanie opiera się na zasadzie wolności gospodarczej. Tak pojmowana gospodarka społeczna tworzy niesłychanie skomplikowaną i dynamiczną (uwikłaną w czasie) strukturę gospodarczą, która jest wynikiem nieprzerwanego oddziaływania całości na jednostkę oraz jednostki na całość, a także wzajemnego oddziaływania gospodarujących jednostek na siebie.

Pozyskiwanie środków zaspokojenia potrzeb w obrębie gospodarstwa społecznego odbywa się za pomocą produkcji i podziału wyprodukowanych dóbr. Dobrem jest zaś każda rzecz, która służy zaspokojeniu potrzeb; pojęcie to obejmuje zarówno przedmioty materialne, jak i użyteczną działalność ludzką, bez uprzedniego wytwarzania czegokolwiek, czyli usługi. Tak więc gospodarowanie będące przedmiotem zainteresowania ekonomiki dotyczy sfery produkcji dóbr oraz ich podziału. Przyjrzyjmy się bliżej, co to oznacza.

Wiemy już, że gospodarowanie polega na dokonywaniu aktów ekonomicznego wyboru, czyli podejmowaniu decyzji ekonomicznych. Z tego, co już powiedziano, łatwo się domyślić, że decyzje te muszą dotyczyć produkcji i rozdziału tego, co wyprodukowano. Każde gospodarowanie w obrębie społeczeństwa musi polegać na podejmowaniu decyzji odnoszących się do tych dwóch rodzajów działalności gospodarczej. Decyzje dotyczące produkcji i podziału dóbr rozstrzygają bowiem podstawowe problemy gospodarcze każdego społeczeństwa.

Każde gospodarujące społeczeństwo musi dokonywać wyboru w trzech zasadniczych kwestiach: ile produkować, co i jak produkować oraz dla kogo produkować. Kwestia, ile produkować, odnosi się do wielkości produkcji w skali całej gospodarki. Problem co i jak produkować odnosi się do struktury produkcji, metod wytwarzania i wykonawców produkcji. Mówiąc inaczej, należy, po pierwsze, zdecydować, ile poszczególnych dóbr produkować, po drugie, wybrać techniki wytwarzania, za pomocą których dobra te mają być produkowane, i po trzecie, rozstrzygnąć, kto ma je wyprodukować, czyli wskazać najlepszych i najtańszych producentów. Wreszcie trzeba zdecydować, dla kogo dobra mają być produkowane, tzn. kto i w jakim stopniu ma korzystać z dóbr wyprodukowanych przez gospodarstwo społeczne. Gospodarowanie w sensie ekonomicznym polega więc na dokonywaniu wyboru, czyli podejmowaniu decyzji rozstrzygających podstawowe problemy gospodarcze: ile, co i jak oraz dla kogo produkować. Decyzje dotyczące produkcji i jej podziału są rzeczywistymi decyzjami ekonomicznymi. Wszystko, co się z tym bezpośrednio nie łączy, nie jest gospodarowaniem w znaczeniu ekonomicznym. Gospodarowanie oznacza podejmowanie decyzji ekonomicznych, a zatem w sensie ekonomicznym gospodaruje ten, kto podejmuje decyzje ekonomiczne.

Zagadnienie: ile, co i jak oraz dla kogo produkować nie byłoby problemem ekonomicznym, gdyby środki zaspokojenia potrzeb występowały w nieograniczonej ilości lub gdyby nieskończona ilość każdego dobra mogła być wyprodukowana w czasie krótszym od dowolnie krótkiego, albo gdyby potrzeby ludzkie były w pełni zaspokojone. Wówczas nikt nie przywiązywałby wagi do tego, że jakiegoś konkretnego dobra wyprodukowano za dużo lub że poszczególne kombinacje produkcyjne są nieracjonalne. Gdyby każdy mógł mieć tyle wszystkiego, ile tylko zapragnie, nie byłoby problemu podziału, tzn. byłoby obojętne, jak dobra i dochody dzielone są między członków społeczeństwa. Krótko mówiąc, gdyby tak przedstawiała się rzeczywistość, nie byłoby konieczności gospodarowa-

nia. Problem jednak w tym, że otaczająca nas rzeczywistość nie jest rogiem obfitości. Dlatego zaspokajanie potrzeb musi się dokonywać przez akty wyboru jednego dobra kosztem innego, zamiany jednego czynnika produkcji na inny.

2. Racjonalne gospodarowanie

Jeżeli spojrzymy na zagadnienia gospodarcze pod kątem człowieka i jego potrzeb, to stwierdzimy, że podejmując działalność gospodarczą, ludzie nie postępują w sposób dowolny i przypadkowy, jak zdawała się sugerować średnio-wieczna doktryna wolnej woli. Okazało się bowiem, że w warunkach rzadkości dążenie ludzi do zaspokojenia swoich potrzeb charakteryzuje się daleko posuniętym uniformizmem. Dysponując ograniczonymi środkami, na ogół postępują w taki sposób, by wydobyć z nich jak najwięcej korzyści materialnych (maksimum zadowolenia). Mówiąc inaczej, uprawiając działalność gospodarczą, ludzie postępują zgodnie z tzw. zasadą gospodarności, która zakłada, że człowiek skonfrontowany z ograniczonością środków ekonomicznych postępuje racjonalnie. Racjonalne postępowanie oznacza, że człowiek rozważa w swoim umyśle różne sposoby postępowania w celu osiągnięcia subiektywnie pojmowanej korzyści materialnej i wybiera ten sposób postępowania, który zapewnia osiągnięcie korzyści materialnej w jak największym wymiarze. Mówiąc bardziej ogólnie, racjonalność gospodarowania jest pojęciem relacji między środkami a subiektywnie wyrażonymi celami gospodarującej jednostki.

Racjonalne gospodarowanie przejawia się w dwojaki sposób. Pierwszy odpowiada sytuacji, gdy gospodarz, postawiwszy sobie cel, zmierza do jego osiągnięcia jak najmniejszym nakładem środków. Z drugim mamy do czynienia wtedy, gdy gospodarz, dysponując danym zasobem środków stara się uzyskać maksimum rezultatu, jaki subiektywnie uważa za możliwy. W pierwszym wypadku mamy do czynienia z zasadą minimum nakładu, w drugim zaś z zasadą maksimum efektu. Jak więc widać, działanie gospodarującego człowieka w warunkach rzadkości jest subiektywnie celowe. Zasada gospodarności nie ma zatem charakteru obiektywnego, jak utrzymują ekonomiści marksistowscy. Gdyby ich pogląd opierał się na prawdzie, byłoby to równoznaczne z obiektywną zasadą maksymalizacji. Oznaczałoby to, że gospodarującej jednostce można narzucić z zewnątrz motywy i cele działania gospodarczego. Przeczy temu wieloletnie doświadczenie w naszym kraju z gospodarką planową, którą cechowało marnotrawstwo na nie-spotykaną skalę, będące jawnym zaprzeczeniem racjonalności.

Zasada gospodarności okazuje się atrybutem wszelkiego gospodarczego działania, wykazując podobieństwo formy masowego postępowania jednostek, dyktowanej przez warunki rzadkości. W ten sposób zasada ta staje się podstawą występowania prawidłowości w działalności gospodarczej, które pozostają w związku z dysponowaniem ograniczoną liczbą środków do osiągnięcia celów

wyznaczonych przez potrzeby. Te prawidłowości tworzą podstawę uogólnień o charakterze nomotetycznym, dając asumpt do teoretycznych badań nad rzeczywistością gospodarczą.

Prawidłowości występujące w życiu gospodarczym nie są sprzeczne z wolną wolą człowieka. Może on swobodnie wybierać cele i środki działania, jednakże wybór ten jest zdeterminowany przez warunki rzadkości. Znaczy to, że w granicach wyznaczonych przez te warunki muszą mieścić się akty jego wolnej woli. A jej wolność polega właśnie na najlepszym wykorzystaniu tych środków do jego subiektywnych celów. Jeśli więc pragnie w warunkach rzadkości osiągnąć swoje cele, to musi postępować racjonalnie; innego sposobu nie ma.

Jak więc widać, zjawisko rzadkości sprawia, że nie jest obojętne, jak się gospodaruje. Nie chodzi bowiem o jakiegokolwiek gospodarowanie, lecz o gospodarowanie racjonalne. Gospodarowanie racjonalne na poziomie jednostki jest z kolei warunkiem efektywnego gospodarowania w skali społeczeństwa. To zaś zapewnia maksimum zadowolenia konsumentów w każdym momencie. Efektywne gospodarowanie oznacza bowiem taką alokację (rozdysponowanie) ograniczonych środków, że wynikająca stąd struktura produkcji dostarcza więcej satysfakcji konsumentom aniżeli jakakolwiek inna struktura produkcji możliwa do osiągnięcia, gdyby środki były wolne. W tym wypadku zaspokojenie potrzeb odbywa się w taki sposób, że potrzeby najsilniej odczuwane są zaspokajane przed potrzebami odczuwanymi mniej intensywnie.

Przedstawione rozważania nad racjonalnością gospodarowania dostarczają potrzebnych przesłanek do uściślenia definicji przedmiotu ekonomiki, sformułowanej ogólnie na wstępie tego rozdziału. Otóż przedmiotem ekonomiki jest badanie praw rządzących sferą produkcji dóbr i sferą ich podziału. Można to także wyrazić inaczej: ekonomika jest nauką o prawach rządzących alokacją ograniczonych środków między konkurujące cele, gdy zagadnieniem alokacji jest maksymalizacja celów.

3. Wymiana i konsumpcja

Pobieżna obserwacja życia gospodarczego sprawia, że zjawiska wymiany i konsumpcji, podobnie jak zjawiska produkcji i dystrybucji (podziału) są postrzegane jako działalność gospodarcza. I trzeba przyznać, że z tymi zjawiskami ekonomika ma rzeczywiście do czynienia. W związku z tym może nasunąć się pytanie: dlaczego ekonomika ogranicza swoje zainteresowanie jedynie do sfery produkcji i podziału? Odpowiedź na to pytanie wymaga zwrócenia uwagi na fakt, że w rzeczywistości gospodarczej, która jest dziełem człowieka współpracującego z naturą, wszystko pozostaje w ścisłej wzajemnej zależności. Podział na oddzielne sfery działalności gospodarczej nie powinien być traktowany w sposób absolutny lub jako coś bardzo ważnego. Ma on bowiem na celu przede wszyst-

kim względy metodologiczno-dydaktyczne. Współzależność zjawisk gospodarczych sprawia, że jakakolwiek owocna dyskusja na ich temat jest niemożliwa bez logicznego rozgraniczenia, a następnie ukazania związków, jakie między nimi zachodzą.

Zależność, jaka istnieje między konsumpcją a produkcją w gospodarce, jest oczywista. Zwyczaje i preferencje konsumpcyjne ludzi decydują o tym, co się będzie produkować. I chociaż akt konsumpcji nie jest zjawiskiem ekonomicznym w ścisłym znaczeniu tego słowa, lecz należy raczej do dziedziny fizjologii, psychologii czy estetyki, to jednak decyzje dotyczące celów gospodarowania we właściwym sensie są podejmowane przez konsumentów, tzn. przez osoby znajdujące się poza układem produkcyjnym. Niemniej jednak środki zaspokajania potrzeb, które wyznaczają cele produkcji, konsumenci otrzymują w wyniku produkcji i podziału, czyli w efekcie właściwej działalności ekonomicznej.

Wymiana jest także ściśle związana z produkcją, ponieważ proces produkcji spełnia swoje zadanie dopiero wówczas, gdy wytworzone dobra znajdują się w rękach tych, których zamiarem jest ich konsumpcja. Dlatego wymiana jest niezbędnym dopełnieniem produkcji, której nadaje właściwy sens. Gdy podział pracy nie był tak daleko posunięty jak obecnie, wymiana stanowiła integralną część produkcji, a producent sprzedawał swoje wyroby bezpośrednio konsumentom. Można się z tym niekiedy spotkać jeszcze dziś. Postępy podziału pracy sprawiły jednak, że na niezbyt wnikliwym obserwatorze życia gospodarczego wymiana może sprawiać wrażenie odrębnej sfery gospodarowania, stawianej na równi z produkcją i dystrybucją. Jednakże wyspecjalizowane funkcje wymiany (handlowe, bankowe, maklerskie itd.) odgrywają służebną rolę wobec produkcji. Dlatego można je traktować na równi z produkcją, ponieważ są jej niezbędnym dopełnieniem.

Zależność, która istnieje między dystrybucją a wymianą, ma co najmniej dwa aspekty. Po pierwsze, dostosowanie stóp wymiany (stosunek ilościowy, w jakim jedno dobro jest wymieniane na drugie) w skali całej gospodarki społecznej następuje w procesie podziału. Można nawet posunąć się dalej i powiedzieć, że w normalnej gospodarce dystrybucja przesądza o wartości wymiennej. Każda bowiem część podzielonego dochodu społecznego reprezentuje cenę użyteczności dobra, którą otrzymują ich właściciele. I tak płace mogą być wyrażone jako wartość wymienna pracy, procent jako wartość wymienna użycia kapitału, a renta jako wartość wymienna użycia ziemi. Po drugie, wartość wymienna dóbr zależy od zasad podziału. Jeśli bowiem płace, procent i renta nie są określone, to całe zagadnienie kosztów produkcji pozostaje zawieszony w próżni.

Można zatem powiedzieć, że zjawisko wymiany jest tak silnie uwikłane w procesy produkcji i dystrybucji, że nic nie stoi na przeszkodzie, by były one rozpatrywane w obrębie dwóch podstawowych sfer działalności gospodarczej. I chociaż wymiana może pozostawać również pod wpływem konsumpcji, ponieważ jej rozmiary zależą od wielkości zapotrzebowania, które z kolei są pod wpły-

wem rozmiarów konsumpcji, to jednak zależność ta ma charakter wtórny i może być traktowana na poziomie teoretycznym jako wpływ konsumpcji na produkcję.

Warto jeszcze zauważyć, że istnieje wzajemne oddziaływanie produkcji i dystrybucji, choć – być może – nie jest ono tak oczywiste, jak w przypadku konsumpcji. Dystrybucja może różnie wpływać na produkcję. Jeśli np. istnieją poważne dysproporcje w podziale dochodu społecznego, to pojawi się produkcja luksusowych dóbr, które nabywają ludzie bardzo bogaci. Gdy natomiast podział tego dochodu jest bardziej wyrównany, luksusowa produkcja najprawdopodobniej zaniknie, a przynajmniej zostanie znacznie ograniczona. Ponadto wyrównany podział dochodu może doprowadzić do poprawy przeciętnej wydajności pracy dzięki temu, że warstwy gorzej zarabiające uzyskają wyższe dochody. Lepiej zarabiający pracownicy będą mogli się lepiej odżywiać, mieszkać i odpoczywać, a także będą mogli zapewnić dzieciom lepsze wykształcenie. Można zatem oczekiwać, że wszystko to wpłynie pozytywnie na ich stosunek do pracy.

W realnym świecie zjawiska produkcji, podziału, wymiany i konsumpcji reagują i oddziałują wzajemnie na siebie. Ale nawet wtedy, gdy którekolwiek z tych zjawisk jest do celów badawczych logicznie izolowane, to i tak znaczna część rozważań nad nimi musi być związana z pozostałymi zjawiskami.

Rozważania te prowadzą do następującej konkluzji. Jeśli chodzi o zjawisko wymiany, to – za względu na jego ściśle powiązanie z produkcją i dystrybucją – może być ono w rozważaniach teoretycznych traktowane jako integralna część tych dwóch podstawowych sfer działalności gospodarczej. Inaczej jest z konsumpcją, która nie jest gospodarowaniem w sensie ekonomicznym. Jest celem i końcem działalności gospodarczej. Dobra są produkowane i dzielone po to, by mogły być konsumowane. Zaspokojenie potrzeb jest w gospodarce motywem przewodnim wszelkiego gospodarowania. Wymaga ono produkcji i podziału dóbr, które służą temu celowi. Ekonomia, zajmując się gospodarowaniem, czyli ekonomiczną stroną produkcji dóbr i ich podziału, dzieli działalność gospodarczą na produkcję i dystrybucję.

Warto jeszcze uczynić dygresję na temat różnic między ekonomiką a techniką, zwłaszcza że obserwuje się u nas mieszanie tych pojęć. Wynika to z jednej strony z niezrozumienia istoty gospodarowania, z drugiej zaś z faktu, że zarówno ekonomika, jak i technika są związane z tymi samymi środkami i celami. W rzeczywistości jednak istnieją między nimi podstawowe różnice. Ekonomia związana jest z zagadnieniem wyboru. Dlatego przedmiotem jej zainteresowania jest jak najlepszy rozdział ograniczonych środków między różne alternatywne cele. Technika natomiast jest związana z zagadnieniem wykonawstwa. Dlatego jej istota sprowadza się do wyszukiwania jak najlepszych środków do osiągnięcia konkretnego, zadanego celu.

Rozdział III. Prawa ekonomiczne

W poprzednim rozdziale ustaliliśmy, że przedmiotem ekonomiki jest badanie praw ekonomicznych, czyli praw rządzących produkcją i podziałem dóbr. W tym rozdziale zajmiemy się wyjaśnieniem pojęcia prawa ekonomicznego, porczynając od podstawowych konstatacji.

Prawa ekonomiczne, tak samo jak prawa fizyki, są prawami naturalnymi, stanowiącymi trwałe przyczyny występowania określonych zdarzeń we wszechświecie złożonym z różnych bytów, zdarzeń, zgodnych z naturalnym porządkiem rzeczy. Z kolei naturą bytów wypełniających wszechświat jest wypełnienie tych praw. Nie można zatem mówić o alternatywnych naturalnych prawach dla tych samych istnień. Gdyby miały istnieć alternatywne prawa natury, musiałby powstać inny wszechświat, który zapełniałyby inne byty.

Prawa ekonomiczne, podobnie jak prawa fizyki, są wyrazem konieczności, która przesądza o ich naturalnym charakterze. Jednakże prawa te mają cechy hipotetyczności, tzn. są one formułowane jako stwierdzenia typu: jeżeli, to. Prawa ekonomiczne nie mówią o tym, jak ludzie będą postępować, co robić, a czego nie. Wyjaśniają tylko, co się stanie, jeśli ludzie będą postępowali w pewien określony sposób. Ujawniają one tylko tendencje, czyli mówią, co się stanie przy niezmiennych okolicznościach. Należy też pamiętać, że niejednokrotnie kilka praw ekonomicznych działa równocześnie. To samo dotyczy praw fizyki. Nikt nie twierdzi, że prawa fizyki są fałszywe, gdy zauważy, że woda nie wrze w temperaturze stu stopni, lecz szuka przyczyny, dlaczego tak się dzieje; może zmieniło się ciśnienie. Dlatego zarówno prawa ekonomiczne, jak i prawa fizyki są rozpatrywane z uwzględnieniem klauzuli *ceteris paribus* (przy innych warunkach danych lub przy innych rzeczach niezmiennych).

Fakt, że prawa ekonomiczne wynikają z konieczności, nie ogranicza wolnej woli w większym stopniu niż konieczności powodowane prawami fizyki. Wolna wola nabiera znaczenia, gdy stajemy wobec alternatywy: czy w tym samym czasie pójść do kina, czy na mecz siatkówki. Oczywiście obu tych pragnień nie możemy spełnić jednocześnie. Jeśli jednak pociąga nas kino, to inny wybór przestaje nas interesować. Weźmy inny przykład: mam wolny wybór, mogę napić się herbaty lub nie. Jeśli wybieram wypicie herbaty, to muszę postawić czajnik z wodą na kuchence gazowej. Gdy podpalę gaz, z nieubłaganą koniecznością zaczy-

nają działać prawa fizyki. Ale ta konieczność nie umniejsza mojego wolnego wyboru dotyczącego postawienia czajnika na gazie. Aby zadziałały prawa fizyki, muszą zaistnieć konieczne warunki, łącznie z ludzką decyzją, gdy konieczne będzie jej podjęcie. Odnosi się to także do praw ekonomicznych. To wola ludzka decyduje, które z praw ekonomicznych znajdzie zastosowanie: ale raz wybrane, prawo to z nieubłaganą koniecznością ujawni wszystkie skutki wyboru.

1. Procesy ekonomiczne

Prawa ekonomiczne są obiektywnymi (naturalnymi) prawami nauki, czyli twierdzeniami naukowymi dotyczącymi istnienia określonych naturalnych związków przyczynowych, występujących w rzeczywistości gospodarczej. Rzeczywistość ta zaś występuje pod postacią naturalnych procesów ekonomicznych, z czego wynika, że prawa ekonomiczne są immanentną cechą tych procesów. Należy zatem rozpoznać od wyjaśnienia, czym są procesy ekonomiczne.

Z procesami ekonomicznymi jest jak z procesami fizycznymi czy chemicznymi. Aby mogły wystąpić, muszą być spełnione określone warunki. Procesy zamrażania wymagają ujemnych temperatur, procesy fotosyntezy – chlorofilu, dwutlenku węgla i światła słonecznego. Procesy ekonomiczne natomiast mogą występować tylko w warunkach wolności gospodarczej.

Wolność jest przyrodzonym atrybutem osoby ludzkiej, który na naczelnym miejscu stawia prawo człowieka do wolności, jako istotną cechę naturalnego porządku rzeczy. Konieczną tego konsekwencją jest postulat wolności człowieka w dziedzinie gospodarczej, który oznacza swobodę gospodarowania wolną od jakiegokolwiek przymusu z zewnątrz. Wolność gospodarza jest najcenniejszą z doczesnych wolności, ponieważ jedynie ona zapewnia jednostce niezależność w dziedzinie bytowania, w której trzeba podejmować większość decyzji i w której można dokonywać wyboru w odniesieniu do własnej osoby, bez krzywdzenia innych. Człowiek wie najlepiej, co leży w jego interesie. Może więc w warunkach wolności gospodarczej najlepiej realizować swoje cele, służąc jednocześnie dobru wspólnemu, bez przekraczania granic, których złamanie oznaczałoby niedopuszczalne naruszenie wolności innych ludzi. Jeśli dobro wspólne wyraża się w realizowaniu sprawiedliwości rozumianej jako niezłomną i stałą wolę oddawania każdemu tego, co mu się należy, to wolność gospodarza jest tym czynnikiem, bez którego nie da się pogodzić dobra indywidualnego z dobrem wspólnym. Co prawda każdy człowiek może sam określić swoje oczekiwania wobec innych, jednakże weryfikację tych oczekiwań może znaleźć tylko wśród niezliczonych porozumień międzyludzkich, składających się na istotę życia społecznego. Szczególną formą tych porozumień są kontrakty, w których obie strony komunikują sobie nawzajem swoje oczekiwania i jeśli zostaną one wzajemnie zaakceptowane, to dochodzi do zawarcia kontraktu. Kontrakty te nie mogłyby spełnić tej ważnej roli,

gdyby nie były dobrowolne. Oznacza to, że dla realizacji sprawiedliwości, czyli dobra wspólnego, wolność nie tylko nie stanowi przeszkody, ale jest koniecznym warunkiem. Sprawiedliwość łączy zatem wolność gospodarczą z dobrem wspólnym. Wynika stąd, że wolność gospodarcza nie oznacza wolności absolutnej, prowadzącej do samowoli, ponieważ jest wolnością odpowiedzialną. Stanowi ona kamień węgielny innych wolności, z wolnością polityczną włącznie.

Istnieją cztery podstawowe atrybuty wolności gospodarczej. Pierwszym jest swoboda zatrudnienia. Oznacza ona, że jednostka ma prawo swobodnego wyboru pracodawcy. Kolejnym atrybutem jest wolność inicjatywy gospodarczej, która otwiera obszary nieskrępowanej działalności gospodarczej dla każdego człowieka. Trzecim atrybutem wolności gospodarczej jest swoboda kapitalizacji. Nadaje one każdemu człowiekowi prawo swobodnego gromadzenia i posiadania kapitału potrzebnego do prowadzenia działalności gospodarczej. Nie chodzi bowiem o wolność w sensie abstrakcyjnym, lecz w znaczeniu społecznym, do której realizacji są niezbędne dobra kapitałowe. Wynika to zresztą z prawa do wolnej inicjatywy gospodarczej, która staje się iluzoryczna bez posiadania odpowiedniego zasobu środków produkcji. Ostatnim atrybutem jest swoboda wyboru konsumpcji.

Spełnienie warunków wolności gospodarczej musi zapewniać rzeczywistą swobodę gospodarowania. Oznacza to, że gospodarująca jednostka musi mieć nie tylko swobodę działania, ale także możliwość korzystania z rzeczywiście istniejących warunków i środków racjonalnego gospodarowania, tzn. warunków i środków właściwych do swobodnego działania sił ekonomicznych. Należy to podkreślić, ponieważ łatwo sobie wyobrazić gospodarkę, w której warunki wolności gospodarczej są formalnie zagwarantowane, choć warunki i środki gospodarowania są tworzone sztucznie, a swobodna gra sił ekonomicznych praktycznie nie istnieje. W rezultacie następuje wypaczenie racjonalności gospodarowania.

Konsekwencją wolności gospodarczej jest system ekonomiczny, czyli sposób organizacji gospodarstwa społecznego, który nazywamy indywidualistycznym lub kompetytywnym (konkurencyjnym). Gospodarkę kompetytywną tworzy dowolna liczba niezależnych (autonomicznych) podmiotów gospodarujących, będących ośrodkami decyzji i dyspozycji ekonomicznej. Tworzą one niezmiernie skomplikowaną i dynamiczną strukturę, której funkcjonowanie opiera się na powszechności wolnej wymiany dóbr. Indywidualizacja gospodarowania w połączeniu z powszechnością wolnej wymiany tworzy podstawy pojawienia się rynku, którego najważniejszą cechą jest swoboda konkurencji. Można zatem stwierdzić, że wolność gospodarcza jest fundamentem systemu ekonomicznego, gwarantującego wolność konkurencji (stąd nazwa systemu – kompetytywny). Wolna zaś konkurencja określa warunki występowania i rozwoju zjawisk ekonomicznych, które są wynikiem gospodarczej aktywności człowieka. Stwierdzenie tego ma doniosłe znaczenie metodologiczne. Istnienie wolnej konkurencji umożliwia bowiem ujawnianie tendencji właściwych działaniu ludzi, nieskrępowanemu przemusem zewnętrznym, które dzięki temu nabierają charakteru naturalnych

procesów. Tendencje te, dzięki wolnej konkurencji, zyskują walor obiektywności i dlatego mogą być przedmiotem teoretycznej analizy. Tak więc działanie wolnej konkurencji obiektywizuje subiektywnie celowe i subiektywnie racjonalne działanie gospodarujących jednostek.

Nie należy mylić pojęcia „wolna konkurencja”, czyli „wolny rynek”, z pojęciem „doskonała konkurencja”, czyli „doskonały rynek”. Wolny rynek oznacza rynek wolny od ingerencji czynników zewnętrznych (np. państwa), czyli konkretną rzeczywistość. Rynek doskonały natomiast jest czystą konstrukcją logiczną (wrócimy do tego), która stanowi narzędzie teoretycznej analizy, a więc nie jest odbiciem żadnej rzeczywistości.

Spróbujmy bliżej wyjaśnić, co oznacza twierdzenie, że proces wolnej konkurencji rynkowej przekształca subiektywnie celowe działania gospodarujących jednostek w naturalne (obiektywne) procesy ekonomiczne.

Zasada gospodarności zakłada, o czym już wspomniano, subiektywność w zakresie wyznaczania celów i doboru środków. Subiektywność ta stwarza pewne trudności metodologiczne przy ustalaniu prawidłowości ekonomicznych. Gdyby więc nie istniały warunki przekształcania subiektywnie maksymalizowanych celów czy subiektywnie minimalizowanych środków w wielkości obiektywne, nie można by ujmować zjawisk gospodarczych w związku obiektywnych zależności, czyli tworzyć teorii ekonomicznych. Jednakże warunki takie istnieją. Tworzy je działanie wolnej konkurencji. W warunkach wolnej konkurencji następuje powszechne upodobnienie subiektywnego działania w stosunkach wymienionych, które doprowadzają do obiektywizacji subiektywnych celów gospodarowania. W procesie wolnej konkurencji subiektywna maksymalizacja korzyści materialnych indywidualnego gospodarza uzyskuje wymiar obiektywny. Obiektywne maksimum stanowi bowiem maksimum, które jednostka może osiągnąć w wyniku wolnej konkurencji, dążąc racjonalnie i refleksyjnie do maksymalizacji, świadoma w pełni sytuacji rynkowej, i stosując optymalne metody produkcji. Jest to maksimum, które w warunkach wolnej konkurencji określa obiektywne granice dla subiektywnego maksimum, której racjonalnie gospodarująca jednostka nie może przekroczyć. Wynika stąd, że rezultatem procesów konkurencji są pewne standardy ekonomiczne, do których muszą się dostosować indywidualnie gospodarujące jednostki, jeśli pragną osiągnąć swoje cele. Standardy te „przekształcają” subiektywne cele jednostek w ich obiektywne odpowiedniki. Istniejąca w warunkach wolnej konkurencji konieczność dostosowywania się do tych standardów jest właśnie powodem subiektywnie celowej i subiektywnie racjonalnej działalności gospodarujących podmiotów.

Aby ten wywód był bardziej zrozumiały, posłużymy się prostym przykładem. Wyobraźmy sobie, że Kowalski chce sprzedać swój samochód marki Toyota, który kupił w salonie pięć lat temu za 65 tys. zł. Ponieważ samochód jest dobrze utrzymany, jego właściciel uznał, że jest wart 30 tys. zł. A więc Kowalski subiektywnie określił korzyść materialną, jaką chce uzyskać z transakcji

sprzedaży samochodu. Z przyklejoną do szyby samochodu ceną zjawił się na giełdzie, gdzie ku jego zaskoczeniu nikt nie zainteresował się jego samochodem. Uznał więc, że przesadził z ceną i zaczął ją obniżać. Dopiero przy 24 tys. zł parę osób zainteresowało się ofertą Kowalskiego. Po odpowiednich negocjacjach samochód został sprzedany za 22 tys. zł. Jak więc widać, subiektywne maksimum Kowalskiego zostało poddane weryfikacji w procesie konkurencji, w której wyniku ustalony został obiektywny standard rynkowy w postaci ceny sprzedaży, do którego Kowalski musiał się subiektywnie dostosować, jeśli chciał osiągnąć swój cel gospodarczy, czyli korzyść materialną ze sprzedaży samochodu.

Subiektywnie celowa działalność gospodarujących jednostek w procesie wolnej konkurencji ulega upodobnieniu i uniformizacji w skali masowej, dzięki czemu nabiera cech obiektywizmu. To z kolei czyni obiektywnymi zjawiska gospodarcze, które są wynikiem tej działalności. W normalnym porządku czasowym układają się one w ciągi zdarzeń, w których obrębie występują określone powiązania. Powiązania te mają charakter związków przyczynowo-skutkowych. Polegają one na tym, że zdarzenie wcześniejsze, zwane przyczyną, powoduje zdarzenie późniejsze, zwane skutkiem. Te związki przyczynowo-skutkowe, tworzące ciągi zdarzeń, które mają swoje źródło w aktywności indywidualnych podmiotów gospodarujących w warunkach wolnej konkurencji, przyjmują formę naturalnych (obiektywnych) procesów ekonomicznych. Można zatem powiedzieć, że procesy ekonomiczne stanowią przyczynowo-skutkowe ciągi zdarzeń ekonomicznych, które są wynikiem działań konkurujących ze sobą gospodarujących jednostek, kierujących się w swej działalności własnym interesem. Nieodłączną cechą tych procesów są związki przyczynowe o charakterze nomotetycznym, które nazywamy prawami ekonomicznymi.

Podsumujmy. Siłą, która przetwarza subiektywnie celową działalność jednostek gospodarujących w obiektywne procesy ekonomiczne jest wolna, tzn. niezależna przez żaden czynnik zewnętrzny, konkurencja. Integralnym składnikiem tych procesów są prawa ekonomiczne, będące synonimem, występujących w rzeczywistości gospodarczej, związków przyczynowych o charakterze nomotetycznym. Stąd też obiektywność praw ekonomicznych wynika z obiektywności procesów ekonomicznych.

2. Prawa ekonomiczne

Prawem ekonomicznym nazywamy twierdzenie wyrażające istnienie w rzeczywistości gospodarczej związku przyczynowego, obejmującego następstwo w czasie co najmniej dwóch zdarzeń, z których pierwsze (przyczyna) wywołuje drugie (skutek). Związki te mają charakter nomotetyczny, czyli posiadają cechy prawidliwości. Nie oznacza to oczywiście, że te związki przyczynowe są zwykłym następstwem w czasie; przeciwnie, są one wyrazem rzeczywiście istnieją-

cych zależności. Prawa ekonomiczne mają charakter obiektywny, wywodzący się z obiektywnej realności procesów ekonomicznych, które tworzą gospodarujący ludzie we współdziałaniu z przyrodą. Rozumiemy je jako stwierdzenie prawidłowej regularności w zachowaniu się ludzi gospodarujących w warunkach wolnej konkurencji. Nie są one jednak zwykłymi prawami natury ludzkiej, lecz wynikiem skomplikowanych zjawisk społecznych, mających swe źródło we wrodzonych cechach tej natury. Różnią się od praw fizyki tym, że zależą od świadomych aktów woli i oceny gospodarującego człowieka, a przepuszczone, w niezliczonej ilości, przez filtr wolnej konkurencji dają wynik wypadkowy, pozostający poza oddziaływaniem świadomości ludzkiej. Oczywiście różnice te dotyczą również mechanizmu ich powstawania, co jednak nie przekreśla wcześniejszego twierdzenia, że prawa fizyki, tak jak prawa ekonomiczne, mają charakter zjawisk naturalnych. Prawa ekonomiczne są informacjami o związkach przyczynowych, które zachodzą między faktami gospodarczymi. Należy jednak pamiętać, że fakt gospodarczy nie jest zjawiskiem świata przyrodniczego. Pojawia się jako obiektywny byt dopiero wówczas, gdy człowiek – istota inteligentna – w wolnej konkurencji z innymi ludźmi wkracza aktywnie we współdziałanie ze zjawiskami przyrody w celu zaspokojenia potrzeb.

Prawa ekonomiczne nie są prawami nauki tak dokładnymi i tak niezawodnymi, jak wiele praw nauk ścisłych. Nie ma prawa ekonomicznego, które pod tym względem można by porównać z fizycznym prawem grawitacji. Dlatego o prawach ekonomicznych mówi się, że są związkami przyczynowymi, mającymi cechy prawdopodobieństwa (są prawami stochastycznymi), czyli są prawami wyrażającymi pewne ogólne tendencje. Nie jest to wyłącznie cecha praw ekonomicznych. Jak się bowiem okazuje, prawa fizyki kwantowej mają podobny charakter. Nawet biologia, pozornie najbardziej deterministyczna z nauk, jest na swych najbardziej istotnych poziomach stochastyczna, zależna od przypadku w swym widzeniu człowieka. Wystarczy sobie tylko uświadomić, jaką loterią jest poczęcie życia biologicznego, skoro na miliony plemników tylko jeden zapładnia jajo. Ale to oczywiście nie zwalnia nas z obowiązku wyjaśnienia stochastycznego charakteru praw ekonomicznych.

Jak już wiemy, procesy ekonomiczne są rezultatem działalności gospodarczej ludzi, operujących w warunkach wolnej konkurencji. Prawa ekonomiczne zaś, które są immanentną cechą tych procesów, stanowią wyraz regularności w postępowaniu ludzi, którzy w tych warunkach dążą do uzyskania korzyści materialnych w jak największym wymiarze. W istocie więc prawidłowości ekonomiczne realizują się za pośrednictwem żywych i obdarzonych wolną wolą ludzi, gdy organizacja gospodarstwa społecznego zakłada wolną konkurencję. Dlatego odkrywanie praw ekonomicznych polega na dedukowaniu, na podstawie przesłanek uznanych za prawdziwe, wniosków, które określają zachowanie się gospodarujących w tych warunkach ludzi. Jednakże obserwacja życia gospodarczego w wielu wypadkach wskazują, że rzeczywiste zachowanie się gospodarzy nie odpowiada wskazaniom

praw ekonomicznych. Zastanówmy się, skąd bierze się ta rozbieżność? Otóż przede wszystkim ma ona swoje źródło w integralności osoby ludzkiej. Gospodarujący człowiek tkwi głęboko w nurcie otaczającego go życia, co sprawia, że jest nie tylko gospodarzem. W rzeczywistym świecie jego działalność nie występuje jako coś zupełnie odrębnego, izolowanego od innych dziedzin życia. Życie człowieka stanowi integralną całość ściśle powiązanych dziedzin, w których się porusza i działa. Poddawany jest działaniu różnych bodźców i motywacji, ulega różnym pobudkom i emocjom, a także pozostaje pod wpływem impulsów i emocji właściwych jego naturze. Istnieją różne kierunki działalności, ale nie dadzą się one oddzielić od siebie nieprzekraczalnymi granicami. Jedne sfery życia oddziałują na inne. Gospodarujący człowiek jest członkiem rodziny, która nadaje kierunek jego działalności. Jako członek wspólnoty religijnej może kierować się w działalności gospodarczej motywami religijnymi. Poczucie solidarności zawodowej może go skłaniać do uwzględniania interesów grupy w jego aktywności gospodarczej. Przynależność do narodu nakłada na niego pewne obowiązki patriotyczne, które niejednokrotnie mogą wpływać na jego zachowanie jako gospodarza. Wszystko to czyni z człowieka pewien typ psychiczny, który stawia opór działaniu czystego motywu ekonomicznego, czyli działaniu motywu maksymalizacji korzyści materialnych. Te okoliczności sprawiają, że dany gospodarz, postawiony wobec konkretnych warunków miejsca i czasu, może postąpić inaczej niż ten, który jest wyłącznie pod wpływem motywu ekonomicznego. Ponadto w rzeczywistości gospodarczej występują związki przyczynowo-skutkowe, w których jedna i ta sama przyczyna może wywołać więcej aniżeli jeden i ten sam skutek. Fakt, że w praktyce gospodarowania gospodarz może być wystawiony na działanie innych motywów, oprócz czysto ekonomicznego, oraz że jedna przyczyna może wywoływać więcej niż jeden i ten sam skutek, wyjaśnia przyczyny, dla których prawa ekonomiczne mają charakter stochastyczny, czyli mają cechy prawdopodobieństwa. Wyrażają bowiem tendencje w zachowaniu się gospodarujących ludzi. Nie oznacza to wszakże, że prawa ekonomiczne są tendencjami. Pozostają niezmiennie obiektywnymi związkami przyczynowymi o charakterze nomotetycznym, występującymi między zdarzeniami gospodarczymi, tylko ich przejawianie się ma cechy prawdopodobieństwa.

Nie zapominając z zastrzeżeniami odnoszących się do charakteru praw ekonomicznych, jakie nasuwa obserwacja praktyki gospodarczej, ekonomiści w rozważaniach teoretycznych posługują się kategorią *homo oeconomicus* (człowiek ekonomiczny). Kategoria ta stanowi pojęciową formę zasady gospodarności, tzn. jest portretem człowieka racjonalnego w sensie instrumentalnym. *Homo oeconomicus* jako osoba, która w działalności gospodarczej kieruje się tylko i wyłącznie motywem czysto ekonomicznym, nie ma swego odpowiednika w rzeczywistym świecie. Nie oznacza to jednak, że *homo oeconomicus* jest fikcją ekonomiczną. Kategoria ta jest konstrukcją logiczną, uwypuklającą tylko jedną stronę natury ludzkiej. Mówiąc inaczej, jest abstrakcją realnego człowieka, a nie człowieka fik-

cyjnego. Abstrakcja ta skierowuje uwagę badacza życia gospodarczego na jego (człowieka) dominującą cechę, jako jednostki gospodarującej w realnym świecie. Znajduje ona potwierdzenie w obserwacji życia gospodarczego. Motyw ekonomiczny jest powszechny i najsilniej związany z tymi obszarami działalności człowieka, które łączą się ze zdobywaniem środków niezbędnych do podtrzymania jego egzystencji. Motyw ekonomiczny jest związany z instynktem samozachowawczym człowieka i dlatego musi być uznany za motyw naturalny. Można zatem powiedzieć, że kategoria *homo oeconomicus* stanowi abstrakcyjny, czyli uproszczony obraz gospodarującego człowieka, który kieruje się wyłącznie motywem ekonomicznym, tzn. dąży do uzyskania największej przewagi korzyści materialnych nad stratami wynikającymi z konieczności użycia ograniczonych środków. A więc jest to człowiek realny, wyabstrahowany spod wpływu wszystkich innych motywów działania, poza motywem ekonomicznym. W sferze produkcji człowiek ekonomiczny dąży do uzyskania maksymalnej przewagi dochodów nad kosztami, a w sferze konsumpcji – największej sumy użyteczności. Jeśli gospodarze postępują w ten sposób, to wskazania praw ekonomicznych sprawdzają się, co nie oznacza, że wszyscy i zawsze tak postępują.

Abstrakcja *homo oeconomicus*, wykorzystana jako narzędzie badawcze w teoretycznej analizie gospodarki, umożliwia uchwycenie i rzeczowe wyjaśnienie związków występujących w procesach ekonomicznych, eliminując jednocześnie inne (wynikające z motywów rodzinnych, religijnych, patriotycznych itd.), których nie da się ująć w formę ścisłych zależności ekonomicznych, a które z punktu widzenia ekonomiki mają charakter uboczny. Posługiwanie się kategorią *homo oeconomicus* przy odkrywaniu praw ekonomicznych jest metodologicznie całkowicie uprawnione. Ekonomika bowiem, jako nauka teoretyczna, stanowi abstrakcyjny (uproszczony) obraz rzeczywistości gospodarczej, do czego przejdziemy w następnym rozdziale.

Bibliografia

- Abbot L., *Quality and Competition*, New York 1955.
- Ajdukiewicz K., *Logika pragmatyczna*, Warszawa 1965.
- Alexander H.G., *Time as Dimension and History*, Albuquerque 1945.
- Ball R.J., *Inflation and the Theory of Money*, London 1966.
- Bannock G., Baxter R.E., Rees R., *The Penguin Dictionary of Economics*, Ed. 3, Reading 1985.
- Barro R.J., *Macroeconomics*, New York 1990.
- Baumol W.J., Blinder A.S., *Economics*, New York 1982.
- Beckwith B.P., *The Economic Theory of Socialist Economy*, Stanford 1952.
- Benham F., *Ekonomia polityczna (Economics)*, Warszawa 1948.
- Bernardzikiewicz T., *Przerosty etatyzmu*, Warszawa 1936.
- Blaug M., *Metodologia ekonomii*, Warszawa 1995.
- Blaug M., *Teoria ekonomii, ujęcie retrospektywne*, Warszawa 1994.
- Boulding K.E., *Economic Analysis*, London 1955.
- Brown A.J., *The Great Inflation 1939–1951*, London 1956.
- Buecher K., *Wirtschaft der Naturvoelken* (b.m.r.).
- Cantillon R., *Ogólne rozważania nad naturalnymi prawami handlu*, Warszawa 1938.
- Chamberlin E.H., *Theory of Monopolistic Competition*, Cambridge Mass. 1946.
- Chodorowski J., *Adam Smith (1723–1790)*, Wrocław 2002.
- Chodorowski J., *Czy socjalizm może mieć ludzkie oblicze*, Wrocław 1982 (maszynopis w posiadaniu autora).
- Chodorowski J., *czy zmierzch państwa narodowego*, Poznań 1996.
- Chodorowski J., *Definicje w systemach ekonomicznych*, Wrocław 1974.
- Chodorowski J., *Przynęty i pułapki w europejskich traktatach integracyjnych*, Rzeszów 2001.
- Cournot A., *Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses* [b.m.r.].
- Dauten C.A., Valentine L.M., *Business Cycles and Forecasting*, Chicago 1968.
- Day A., Beza S., *Money and Income*, New York 1960.
- Deusenberry J.S., *Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior*, Cambridge Mass. 1952.
- Dillard D., *The Economics of J.M. Keynes*, London 1960.
- Eggers M.A., Tussing A.D., *The Composition of Economic Activity*, New York 1985.
- Ekonomia* (red. J. Beksiak), Warszawa 2000.
- Elementarne zagadnienia ekonomii* (red. R. Milewski), wyd. 2, Warszawa 2003.
- Ellis H., *The Economic Way of Thinking*, „The American Economic Review”, vol. 40, R. 1950 March.
- Expectation, Uncertainty and Business Behavior*, New York 1958.
- Fairchild F.R., Buck N.S., Slesinger R.E., *Principles of Economics*, New York 1954.
- Galbraith J.K., *Afluent Society*, Boston 1957.
- Gilder G., *Bogactwo i ubóstwo*, Poznań 2001.

- Guitton J., *Sens czasu ludzkiego*, Warszawa 1968.
- Haberler G., *Prosperity and Depression*, Cambridge Mass. 1958.
- Hall R., Taylor J., *Makroekonomia*, wyd 3, Warszawa 2003.
- Hansen A.H., *Fiscal Policy and Business Cycles*, New York 1941.
- Hansen A.H., *Guide to Keynes*, New York 1953.
- Harrod R.F., *The Trade Cycles*, Oxford 1936.
- Hegeland H., *The Multiplier Theory*, London 1954.
- Heydel A., *Kapitalizm i socjalizm wobec etyki*, Kraków 1927.
- Hicks J.R., *Wartość i kapitał*, Warszawa 1975.
- Iacocca L. (W. Novak), *Autobiography*, Toronto 1985.
- Ingarden R., *Czas i człowiek*, Warszawa 1938.
- Jan Paweł II, *Encyklika Centesimus Annus*, Wrocław 1995.
- Jan Paweł II, *Encyklika o pracy ludzkiej* (b.m.), 1981.
- Jevons W.S., *Theory of Political Economy*, London 1891.
- Kah G.H., *En Route to Global Occupation*, Lafayette 1997.
- Kairstead B.S., *The Theory of Economic Change*, Toronto 1948.
- Keynes J.M., *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London 1936.
- Keynes J.M., *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*, Warszawa 1958.
- Keynes J.N., *The Scope and Method of Political Economy*, wyd. 4, New York 1955.
- Klimczak B., *Mikroekonomia*, Wrocław 1992.
- Knight F., *Risk, Uncertainty and Profit*, Boston 1921.
- Koopmans T.C., *Three Essays on the State of Economic Science*, New York 1957.
- Kornay J., *Overcentralization in Economic Administration*, Oxford 1959.
- Kostanecki A., *Problem ekonomii*, Warszawa 1929.
- Kristol I., *Kryzys teorii ekonomii*, Ameryka 1981.
- Landis P.D., Hatt P.K., *Population Problem*, New York 1954.
- Lerner A.P., *Economics of Employment*, New York 1951.
- Machlup F., *Methodology of Economics and Other Social Sciences*, New York 1978.
- Marshall A., *Principles of Economics*, London 1961.
- Massalski J., *Zarys polityki otwartego rynku banków centralnych*, Warszawa 1939.
- McGuire J., *Theories of Business Behavior*, Englewood Cliffs 1964.
- Mill J.S., *Principles of Political Economy with Some of Their Application to Social Philosophy*, London 1886.
- Mises L.v., *Epistemological Problems of Economics*, New York 1960.
- Mises L.v., *Human Action. A Treatise on Economics*, New Haven 1953.
- Mises L.v., *Mentalność antykapitalistyczna*, Wilno 1994.
- Mises L.v., *Planowy chaos*, Lublin 2002.
- Mises L.v., *Wirtschaftsrechnung im Sozialistischen Gemeinwesen*, Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik 1920.
- Mitchell W.C., *What Happens During Business Cycles*, New York 1951.
- The New Palgrave Dictionary of Economics*, vol. I-IV, London 1998.
- Noyens C.R., *Economic Man in Relation to His Natural Environment*, vol. I, New York 1948.
- Pen J., *Współczesna ekonomia*, Warszawa 1972.
- Ricardo D., *Zasady ekonomii politycznej i opodatkowania*, Warszawa 1957.
- Robinson J., *Economics of Imperfect Competition*, Cambridge 1933.
- Rybarski R., *Nauka o podmiocie gospodarstwa społecznego*, Kraków 1912.
- Rybarski R., *System ekonomii politycznej*, t. II, III, Warszawa 1930/1939.
- Sadowski J., *Chrześcijańska odpowiedź na ubóstwo*, Lublin 2000.
- Salter W.E., *Wydajność a postęp techniczny*, Warszawa 1971.

- Samecki W., *Gospodarowanie za pomocą planowania*, Wrocław 2000.
- Samecki W., *Prolegomena do teorii ekonomii*, Wrocław 1998.
- Samuelson P.A., *Economics*, New York 1955.
- Samuelson P.A., Nordhaus W.D., *Ekonomia*, Warszawa 2000.
- Say J.B., *Wykład ekonomii politycznej*, Warszawa 1821.
- Schumpeter J.A., *Business Cycles*, vol. I, II, New York 1939.
- Schumpeter J.A., *Capitalism, Socialism and Democracy*, London 1957.
- Schumpeter J.A., *Teoria rozwoju gospodarczego*, Warszawa 1960.
- Schwartz J., *The Pernitious Influence of Mathematics on Science*, nadb. w: *Logic Methodology and Philosophy of Science, Proceedings of the 1960 International Congress*, [b.m.] 1962.
- Shackle G.L., *Decision and Time in Human Affairs*, Cambridge 1961.
- Shackle G.L., *Expectation, Enterprise and Profit*, London 1970.
- Shackle G.L., *Keynesian Kaleidics*, Edinburgh 1974.
- Shackle G.L., *Uncertainty in Economics*, Cambridge 1955.
- Sikorski B., *Interwencjonizm, etatyzm, kartele*, Warszawa 1938.
- Smith A., *Badanie nad naturą i przyczynami bogactwa narodów*, t. I, II, Warszawa 1954.
- Solow R., *Teoria kapitału i stopa procentowa*, Warszawa 1968.
- Stigler G., *The Theory of Price*, New York 1949.
- The Structure of Economic Science. Essay on Methodology* (Ed. S.R. Krupp), Englewood 1966.
- Survays of Economic Theory*, vol. I, II, New York 1967.
- Tarshis L., *Modern Economics*, New York 1967.
- Taylor E., *Historia rozwoju ekonomiki*, t. I, II, Poznań 1957/1958.
- Taylor E., *Teoria produkcji*, Warszawa 1949.
- Taylor E., *Wstęp do ekonomiki*, Gdynia 1947.
- The Varieties of Economics*, vol. I, II, Ed. R. Lekacham, New York 1962.
- Wartość i cena. Wypisy z dzieł autorów polskich i obcych*, Warszawa 1949.
- Wicksell K., *Interest and Price*, London 1936.
- Wicksell K., *Lectures on Political Economy*, vol. II, London 1956.
- Wicksteed H., *The Common Sense of Political Economy*, London 1933.

Indeks rzeczowy

- Abstrakcja 43, 48, 54
Abstrakcja naukowa 44, 46 def., 55
Administracja państwowa 20, 232, 233
Akcje 206, 259, 283, 310, 358, 524, 525, 550
Aksjomat gospodarności 54
Aksjomat rzadkości 54
Aksjomat wolności gospodarczej 54
Aktywa bankowe 172, 173, 187–197, 200, 205, 206, 332
Aktywność gospodarcza 42, 202, 203, 208, 216, 236, 239, 287, 288, 293, 297, 305–309, 311–314, 317, 319–321, 324, 326, 327, 329, 332, 333, 335–337, 339, 344, 350–352, 517, 543
Aprecjacja waluty 281 def., 285–288, 299, 303
Atrybuty wolności gospodarczej 38
- Bank 167, 168, 170–174, 178–183, 185, 194, 195, 204, 331, 332, 338, 344, 351, 525, 526, 531
Bank centralny 167, 168, 179, 184, 186, 188–193, 195–202, 204, 207–209, 214, 215, 217, 234, 288–290, 298, 302–304, 333, 344, 550, 555
Bank emisyjny, zob. bank centralny
Bank handlowy 182, 186, 187, 191–193, 196–200, 204, 206–208
Banknot 166 def., 167, 183
Bankowość 70, 170
Bankructwo 311, 315, 316, 408, 507
Bezpośrednie procesy produkcyjne 521, 522
Bezrobocie 152, 153, 158, 202, 208, 222, 229, 241–244, 246, 248, 250, 252, 263, 306, 310, 315, 316, 318, 320, 332, 345, 349, 506, 509–511, 513, 539, 540, 568
Bezrobocie frykcyjne zob. naturalna stopa bezrobocia
- Bilans banku 172, 175, 176
Bilans banku centralnego 187–189, 191, 193, 205, 206, 213
Bilans handlowy 255 def., 256
Bilans obrotów bieżących 255–258
Bilans płatniczy 254, 255, 257–260, 278, 280, 288–290, 292–298, 303
Bilety banku centralnego 171, 184, 194
Bilon 194, 206
- Cele gospodarcze zob. cele gospodarowania
Cele gospodarowania 28, 30, 116
Cena 27, 47, 61, 65, 82, 85, 105, 111, 133, 134, 145, 155, 157, 160, 194, 196, 198, 202–204, 207, 209, 212–215, 219, 223, 227, 229–232, 235, 236, 239, 243, 245, 246, 248, 250, 251, 272–274, 276, 279, 281, 282, 284, 286, 293, 294, 298, 300, 302, 305, 307, 311–320, 323, 325, 327, 329, 331–333, 335, 336, 338, 339, 342–344, 350, 357–361, 363–366, 368–372, 374–377, 379, 381, 382, 385–390, 392–395, 398, 399, 401–403, 405, 406, 408, 417–423, 426–429, 433–435, 437, 440, 443, 444, 448, 449, 454, 455, 457, 460, 463, 465, 469–473, 475, 483, 485, 487, 488, 500, 508, 512, 514, 521, 525, 526, 537, 542, 549, 550, 555, 560, 563, 564, 569, 570
Cena monopolowa 27, 512
Cena naturalna 377, 380
Cena normalna 375
Cena podaży 137, 139 def.
Cena popytu 139 def.
Cena równowagi 372, 375, 379, 466, 474, 498
Cena rynkowa 65, 66, 74, 75, 83, 84, 91, 96, 97, 107, 108, 111, 144, 196, 197, 207, 279, 356–359, 362, 373 def.–375, 377–381, 406, 407, 417, 418, 420, 421, 425, 428, 438, 446,

- 447, 454, 456, 459, 465, 467, 469, 470–472, 484–486, 489, 490, 500, 521, 527, 558, 564
- Cena użyteczności dobra 34
- Centrale złota 168, 184
- Centralizacja gospodarowania 79, 87
- Centralny planifikator 79, 81, 85–88
- Ceny administrowane 97
- Chrześcijaństwo 25
- Corpus iuris civilis* 19
- Cykl koniunkturalny 305–308 def.–310, 317–320, 324, 325, 327–329, 332, 336, 337, 339, 341–343, 345, 349, 351
- Cykl sezonowy 308 def., 319
- Czas 46, 75, 185, 213, 214, 235, 237, 272, 299, 315, 317, 324, 332, 335–337, 339, 349, 375, 409, 471, 472, 495, 502, 517, 521, 523, 524, 528, 530, 534, 536, 539, 545, 565
- Czas pracy 495
- Czas wolny 495
- Czasy nowożytne 25, 27
- Czek 168, 171, 181, 182, 184, 185, 192, 194, 206
- Czynniki gospodarcze 57, 60
- Czynniki produkcji 63, 67, 70, 84, 111, 113, 117, 119, 141, 143, 146, 234, 235, 251, 265, 279, 312, 315, 322, 335, 336, 338, 340, 343, 344, 376, 412, 415, 416, 434, 436–438, 440–443, 445–449, 454, 456, 457, 459, 460, 462, 463, 465–472, 474, 479, 482, 489, 491, 497, 500, 513, 514, 518, 519, 520, 522, 527, 528, 532–534, 542, 544, 552, 553, 557–559, 562–566, 568–570
- Czysta teoria monetarna cyklu koniunkturalnego 328–334, 351
- Decentralizacja gospodarowania 82
- Decyzje 68, 71, 72, 80, 86, 88, 92, 136, 232, 233, 302, 303, 333, 334, 345, 358, 392, 393, 407, 421, 437, 446, 495, 501, 502, 515, 518, 539, 546, 548, 554, 555, 560, 561
- Decyzje ekonomiczne 31, 65, 75, 76, 79–83, 85, 87, 136, 356, 538, 562
- Decyzje produkcyjne 75, 231, 378, 548
- Dedukcja 49 def., 50, 55
- Deficyt budżetowy 233
- Deflacja 341, 345, 352
- Deflator 225 def., 250
- Depozyty bankowe 169, 171–182, 184, 185, 187, 194, 195, 197, 199, 200, 310, 314–316, 329, 331, 332, 524, 526
- Deprecjacja waluty 281 def., 284–288, 295, 299
- Depresja 152, 212, 213, 306, 309, 311, 316–320, 325, 327, 329, 334, 335, 337, 339, 345
- Dewaluacja waluty 290, 293, 295, 298
- Dewizy 187, 189, 190, 193, 205, 254 def., 288–291, 302
- Długookresowa krzywa Philllipsa 247
- Dobra 60, 83, 84, 93, 104, 106, 108, 110, 111, 143, 146, 148, 157, 163, 164, 188, 209, 210–214, 218, 223, 230, 232, 234, 253, 254, 258, 261–265, 267–269, 271–274, 277–281, 283, 287, 303, 306, 310, 322, 323, 326, 327, 329, 330, 332, 335, 339, 340, 352, 357, 359, 361, 365, 366, 368–370, 373, 377, 378, 381–384, 386–397, 401, 402, 405, 407, 442, 443, 445, 462, 471, 472, 495, 513, 524, 525, 527, 528, 537, 553
- Dobra finalne 109, 111, 112, 225, 235, 343, 346, 459, 465, 472, 474, 475, 500, 503, 549
- Dobra inwestycyjne 143, 145, 157, 218, 315, 346
- Dobra kapitałowe zob. dobra produkcyjne
- Dobra komplementarne 367, 369
- Dobra konsumpcyjne 105, 113, 131, 145, 147, 157, 160, 215, 218, 223, 225, 232, 250, 310, 312, 320, 326, 335, 336, 338, 340, 342–349, 351, 352, 521, 522, 531, 534
- Dobra niższego rzędu 388 def., 389, 405, 406
- Dobra produkcyjne 93, 112, 113, 115, 146, 152, 160, 216, 225, 250, 310, 311, 313, 314, 328, 334–336, 338, 340–352, 520–524, 527, 529, 531, 534, 537, 542, 543, 545, 546, 549, 550, 553
- Dobro wspólne 37, 38, 69, 74, 96, 99
- Dobrobyt 254, 313, 391
- Dochodowość obligacji 196, 197
- Dochód 70, 104, 110, 112, 124, 126–128, 130, 131, 133, 146–148, 152, 157, 158, 161, 196, 200, 214, 215, 230, 232, 238, 251, 257, 310–316, 320, 326, 327, 330, 332, 334–336, 338, 342, 356, 359, 366, 368, 369, 374, 379, 381, 388–390, 392–395, 398, 401, 402, 406, 408, 439, 462, 468, 469, 485, 486, 488–491, 497, 501, 502, 508, 521, 523, 525, 526, 533, 537, 539, 541–545, 548–551, 553–555, 565, 567, 569
- Dochód narodowy 23, 25, 35, 103 def., 105, 106, 108–115, 117–120, 123, 126, 128, 129,

- 131–135, 139–148, 150–154, 156, 159–161,
194, 202, 213, 216, 222, 289, 294, 305, 306,
310, 312, 313, 316, 320, 322, 326, 344, 350,
462, 477, 482, 491, 517, 520, 523, 524, 535,
539, 541, 544, 549, 551, 553, 555, 556, 566,
569
- Dochód narodowy brutto 116
- Dochód netto 526
- Dochód społeczny zob. dochód narodowy
- Doktryna wolnej woli 26, 32
- Doskonała konkurencja zob. rynek doskonały
- Duopol 423, 424 def., 434
- Dyskonto 187, 192, 198, 528, 543, 545, 546,
548, 553, 555
- Dystrybucja 33–35
- Dystrybucja dochodu zob. podział dochodu
- Dywidenda 210, 255, 257, 567
- Działalność gospodarcza 20, 21, 32, 42, 52, 62,
73, 88, 251, 301
- Efekt dochodowy zmiany ceny 388–390, 406,
495, 496, 518
- Efekt mnożnikowy 157, 160, 228, 232
- Efekt substytucyjny zmiany ceny 388–390, 406,
459, 495, 496, 518
- Efektywność gospodarowania 33 def., 98, 566
- Efektywność kapitału 447
- Ekonomia 19–21
- Ekonomia biskupia 21
- Ekonomia królewska 21
- Ekonomia narodowa 21
- Ekonomia polityczna 20
- Ekonomia społeczna 20
- Ekonomiczne teorie cyklu koniunkturalnego
328, 351
- Ekonomika 19, 21, 22, 24, 26–29, 31, 35,
43–45, 50, 54–56, 59, 524, 539, 557, 558,
563, 566
- Ekonomika a technika, różnice 35
- Eksperyment 26, 44, 45
- Eksport 117, 168, 184, 232, 254 def.–260, 275,
277, 278, 285, 291, 293, 303, 327
- Ekstensywna granica uprawy ziemi 485 def., 488
- Elastyczność podaży 371, 376, 379
- Elastyczność popytu 361–364 def., 366, 379,
417, 444, 495
- Elastyczność wtórnego popytu 465, 472, 513
- Emisja pieniądza 186, 187, 189, 190, 302, 303
- Etatyzm 77
- Etyka 19, 25, 58
- Europejska Unia Monetarna 301, 304
- Europejska Wspólnota Gospodarcza 300–302,
304
- Europejski Bank Centralny 301, 302, 304
- Europejski System Banków Centralnych 301,
304
- Europejski System Monetarny 301
- Ex ante* 75, 76, 80, 81
- Ex post* 76, 82
- Fakt gospodarczy 41
- Fazy tworzenia teorii ekonomii 51–54
- Filozofia oświecenia 27
- Fluktuacje gospodarcze 307, 337, 349–351,
356
- Formowanie kapitału 121, 525–527, 541, 553
- Fundusz amortyzacyjny 115, 116
- Fundusz inwestycyjny 69
- Funkcja odpowiedzialności 70, 71
- Funkcja konsumpcji 128 def., 129, 135, 136,
140, 153
- Funkcja kontroli 70, 71
- Funkcja produkcji 449 def., 450, 451, 453, 475,
480, 485
- Funkcja przedsiębiorcy 67, 71, 72, 77
- Funkcja własności prywatnej 97
- Gold Exchange System zob. System Bretton
Woods
- Gospodarka kolektywistyczna 95
- Gospodarka kompetytywna 38
- Gospodarka koncesyjno-reglamentacyjna 94,
95–99
- Gospodarka planowa 64, 78, 79, 83, 99, 122,
162, 279, 537, 570
- Gospodarka rynkowa 24, 49, 66, 67, 69, 71,
73–77, 79–82, 85, 95, 98, 122, 141, 150,
151, 162, 227, 239, 244, 247, 248, 251, 270,
298, 305, 319, 338, 391, 423, 471, 506, 509,
526, 540, 560, 565–567, 571
- Gospodarka scentralizowana 86
- Gospodarka społeczna zob. gospodarstwo
społeczne
- Gospodarka światowa 222, 279
- Gospodarka wymiennie-pięniężna 64
- Gospodarność 20
- Gospodarowanie 22, 28, 29, 31 def., 35, 45, 54,
57, 62–64, 66, 67, 260, 261, 307, 356

- Gospodarowanie efektywne 33 def., 59, 73
- Gospodarstwo domowe 19, 86, 93, 104, 110, 111, 123, 126, 127, 129, 133, 141, 146, 156–158, 161, 215, 223, 226, 231, 250, 251, 310, 312, 314, 320, 340, 343, 374, 362
- Gospodarstwo rolne 418, 425, 463, 465, 467, 468, 470, 472, 477, 487, 563
- Gospodarstwo społeczne 19, 30, 31, 57, 58, 60, 61, 77, 81, 87, 91, 98, 103, 108, 113, 115, 128, 163, 190, 194, 195, 201, 202, 204, 208, 226, 260, 305, 314, 334, 536, 548, 567, 570
- Gospodarujące społeczeństwo 31, 60
- Granice efektywności wykorzystania ziemi budowlanej 487 def.
- Granice uprawy 485, 490
- Handel 25, 70, 277, 293
- Handel międzynarodowy zob. handel zagraniczny
- Handel zagraniczny 81, 93, 94, 119, 188, 205, 253–255, 260, 266–268, 273–276, 278–280, 294, 295, 356
- Homo oeconomicus* 42, 43 def., 52, 54
- Horyzont planowania 91
- Ilościowa teoria pieniądza 209, 210, 215, 549, 555
- Import 117, 168, 184, 232, 235, 236, 251, 254 def.–259, 273, 275–278, 285, 292, 296
- Indukcja 48 def., 51, 55
- Inflacja 155, 161, 164, 196, 203, 211, 212, 217, 222 def., 223, 225, 228–233, 236–244, 248, 250–252, 306, 318–320, 341, 343, 344, 352, 540, 550, 554
- Inflacja podażowa 230
- Inflacja popytowa 230, 243, 246
- Infrastruktura gospodarcza 152
- Inicjatywa gospodarcza 38, 95, 96
- Innowacje 58, 60, 91, 159, 171, 237, 328, 330, 334–337, 339, 341, 351, 352, 374, 539, 559, 560, 567, 568, 570
- Instynkt interesu osobistego 73, 566
- Instynkt samozachowawczy człowieka 43
- Intensywna granica uprawy ziemi 485 def., 486, 488
- Interwencjonizm 77
- Inwestycje 120, 121 def., 132, 134–136, 140, 141, 147, 150–154, 159, 161, 179, 181, 185, 200, 202, 204, 208, 214, 221, 222, 282, 303, 305, 306, 311, 313–316, 320, 322, 323, 325, 326, 330, 334–338, 341–345, 350, 351, 501–503, 524, 525, 527, 528, 533, 537, 538, 541, 550, 551, 554, 555, 566, 568
- Inwestycje brutto 115, 116, 118
- Inwestycje netto 112–115, 118, 121, 132, 145, 159, 161, 350, 533, 535, 554
- Inwestycje zagraniczne netto 117, 118
- Jednostka monetarna 166, 183
- Kapitalizacja 74, 77, 220 def., 524, 533, 543, 544, 547, 555
- Kapitalizm 64
- Kapitał 63, 67, 70, 77, 104, 112–115, 121, 122, 137, 150, 204, 259, 260, 268, 278, 297, 301, 307, 311, 313, 316, 320, 326, 330, 334, 336–338, 340, 343, 344, 350, 408, 436, 438, 440, 449–451, 454–456, 487, 494, 517, 520, 522–524, 526–528, 531–535, 539, 541–544, 549, 553, 554, 556–559, 562, 567, 570
- Kapitał akcyjny 203
- Kapitał ludzki 58, 502, 518
- Kapitał obrotowy 528 def.
- Kapitał trwałe 528 def., 530
- Kartel 423, 424 def., 434
- Klauzula *ceteris paribus* 36, 46–48, 52
- Kolektywistyczna gospodarka planowa 56, 79, 82, 87, 91, 94, 96
- Kombinacja czynników produkcji 68, 69, 72, 84, 440 def., 441, 443, 445, 447–450, 453
- Kombinacje produkcyjne zob. kombinacje czynników produkcji
- Koncesja 95 def.
- Koniunktura 285, 305, 308, 312, 320, 327, 329–332, 336, 349–352, 509, 510
- Konkurencja 38, 65, 66, 77, 78, 85, 97, 373, 377, 423, 514, 560, 563, 564, 566
- Konkurencja doskonała zob. rynek doskonały
- Konkurencja monopolistyczna 423, 424 def., 434
- Konkurencja niedoskonała zob. rynek niedoskonały
- Konkurencyjność 71, 80
- Konsumpcja 35, 38, 43, 57, 61, 110, 113, 114, 120, 121, 123, 125–129, 131, 132, 144, 150, 151, 154, 157, 158, 161, 164, 202, 226, 267, 269, 277, 279, 310, 313, 326, 328, 338, 342,

- 343, 345, 351, 371, 384, 395, 405, 522, 523, 537, 541, 553, 554
- Konsumpcja wewnętrzna 275, 276
- Korektor Produktu Narodowego Brutto zob. deflator
- Korzyści ze skali produkcji 264, 265, 409, 412, 434
- Koszt alternatywny 201, 501
- Koszt krańcowy 412, 414 def.–416, 419–421, 423, 429, 430, 433–435, 438, 441, 445, 460, 470, 483–485, 489, 534, 567
- Koszt przeciętny 409, 411, 412, 421, 422, 434
- Koszt transformacji 273
- Koszty całkowite 409, 410, 411, 414, 416, 430, 434, 437–439, 455, 456, 465, 472
- Koszty kredytu 204, 322, 330, 332, 333
- Koszty produkcji 109, 111, 143, 157, 160, 227, 229, 235, 236, 245, 265, 269–271, 311, 315, 317, 327, 330, 333, 335, 344, 378, 408, 409, 411, 416, 420, 436, 444, 447, 454, 469, 472, 483, 485, 513, 514, 524, 561
- Koszty stałe 239, 408, 409, 410, 416, 434
- Koszty utrzymania 224, 236, 239
- Koszty zmienne 330, 409, 410, 434
- Krańcowa efektywność inwestycji 549, 551, 555
- Krańcowa efektywność kapitału 135–140, 137 def., 159, 160, 202
- Krańcowa produktywność 507, 527
- Krańcowa równoważność w zatrudnieniu czynników produkcji 446 def.
- Krańcowa skłonność do konsumpcji 126, 133, 148, 535
- Krańcowa skłonność do oszczędzania 126, 133, 144, 148, 149, 161, 535
- Krańcowy fizyczny produkt 441 def.–448, 450, 451, 453, 457, 459, 463, 475
- Krańcowy fizyczny produkt pracy 500
- Kreacja pieniądza bankowego 169, 170, 172, 173–185, 191–194, 196, 198–200, 207, 208, 352
- Kredyt 136, 171, 179, 181, 186, 192, 196, 198, 202–204, 206, 208, 238, 259, 260, 294, 299, 312, 314, 315, 326, 327, 331, 332, 338, 340, 341, 344, 345, 349, 352, 374, 537, 550
- Kredyt hipoteczny 239, 259
- Kredytowanie 191, 198
- Kryteria ekonomicznego wyboru 65–66, 82–85
- Kryteria systemu naukowego ekonomii 22–24
- Kryzys gospodarczy 171, 309
- Krzywa agregatowego popytu 226–228, 240, 241, 243, 245, 249–251
- Krzywa agregatowej podaży 227–230, 235, 240, 245, 246, 248, 249–252
- Krzywa inwestycji 143, 202, 539, 548, 550
- Krzywa kosztu całkowitego 430, 435
- Krzywa kosztu krańcowego 415, 420, 432–434
- Krzywa kosztu przeciętnego 411, 420, 421, 434
- Krzywa krańcowego produktu pracy 480, 489
- Krzywa krańcowej efektywności kapitału 541
- Krzywa krańcowej produktywności kapitału 538, 541
- Krzywa Lorenza 129
- Krzywa możliwości produkcyjnych zob. krzywa transformacji
- Krzywa obojętności konsumenta 395–398, 400–402, 405, 406, 457
- Krzywa obojętności producenta 455, 457
- Krzywa oszczędności 143, 144, 538, 539, 541, 550, 554
- Krzywa Phillipsa 239, 242, 244, 246, 248, 250
- Krzywa podaży 282, 285, 287–289, 296, 313, 370, 374–376, 378, 381, 389, 407, 421, 433, 447, 467, 470–473, 477, 492, 498, 506, 509, 527, 530, 534, 536, 538, 540, 541, 554
- Krzywa podaży pracy 496, 500
- Krzywa podaży kapitału zob. krzywa podaży oszczędności
- Krzywa podaży oszczędności 535, 550, 553
- Krzywa popytu 282, 285, 286, 288, 289, 296, 360, 361, 362, 365, 368, 374, 375, 378, 379, 381, 385, 387, 389, 392, 402, 403, 405–407, 417, 419, 421, 426, 433–435, 438, 444, 447, 463, 466, 472, 477, 492, 498, 530, 564, 567
- Krzywa popytu konsumenta 385, 390, 405
- Krzywa popytu na kapitał 531, 535, 536, 539, 550
- Krzywa popytu na oszczędności 531, 533, 554
- Krzywa popytu na pracę 504, 507, 508, 512, 513, 518, 519
- Krzywa popytu rynkowego 381, 382, 435, 463, 472, 498, 550
- Krzywa popytu wtórnego 470, 493, 509, 518, 519
- Krzywa produktu krańcowego 419, 475, 477, 479, 482, 553
- Krzywa produktywności netto 531
- Krzywa skłonności do konsumpcji 123–125, 127, 133, 134

- Krzywa skłonności do oszczędzania 125, 127, 133, 134, 202
Krzywa transformacji 260, 262, 263, 269, 271, 272, 275, 278
Krzywa utargu całkowitego 430, 435
Krzywa utargu krańcowego 419, 422, 432
Krzywa zysku 430
Krzywe jednakowego kosztu 456, 457
Krzyżowa elastyczność popytu 367 def., 379, 465
Kultura narodu 57, 58
Kurs walutowy 84, 280 def., 283, 284, 289, 291–293, 296, 298–301, 303, 304
Kurs walutowy płynny 281, 288, 292, 298, 300, 304
Kurs walutowy stały 288–290, 294, 295, 298, 304
Kurs walutowy w długim okresie 284
Kurs walutowy w krótkim okresie 285–287
Kurs walutowy w średnim okresie 285
Kwit depozytowy 169, 170
- Lichwa 20, 536
Linia możliwości konsumenta 398, 400, 403, 405, 406
Ludność 61, 64, 215, 230, 260, 268, 494, 500
Luka deflacyjna 153 def.–155, 161, 222, 228, 229, 244, 246, 251
Luka inflacyjna 154, 155, 157, 158, 161, 222, 228, 244–246, 251
- Maksymalizacja zysku 66
Mapa obojętności 397, 398, 401
Marnotrawstwo 74–76, 91, 487
Metoda abstrakcji 51, 358, 543
Metoda ekonomiki 47
Metoda indukcyjno-dedukcyjna 48
Metoda naukowa 44, 261
Metoda naukowej abstrakcji 48, 485
Metoda prób i błędów 82
Metody badawcze 26, 45
Metody gospodarowania 25
Metody produkcji 39, 518
Metody wytwarzania 65, 122, 274, 307, 336, 338, 339, 351, 436, 437, 454, 455, 459, 566
Międzynarodowy Bank Odbudowy i Rozwoju 294
Międzynarodowy Fundusz Walutowy 294, 299
Międzynarodowy system monetarny 280 def., 294, 298–300, 304
- Mnożnik inwestycyjny 147 def.–150, 153, 154, 158, 159, 161
Moneta 167, 183, 332, 391
Monetarna teoria przeinwestowania 339–346, 352
Monetaryzm 216–221
Monopol 423 def., 426, 434, 507, 508, 515, 564, 568
Monopol publiczny 423, 425 def., 434
Monopson 446, 447 def., 514
Motyw ekonomiczny 42, 54
Motywacje gospodarcze 75, 98, 538, 571
Motywacje przedsiębiorcy 68–70, 568–570
Myślenie naukowe 26
- Nakłady inwestycyjne zob. wydatki inwestycyjne
Naturalna stopa bezrobocia 244–247 def., 252
Naturalna stopa procentowa 340 def.–343, 345, 352
Naturalne warunki gospodarowania 61
Nauka 59
Nauka ekonomii 23, 54, 55, 122, 134, 222, 236, 248, 279, 306, 485, 489, 515, 543, 548, 563
Nauka teoretyczna 24
Nauki przyrodnicze 26
Nauki społeczne 26, 45
Naukowy eksperyment 44, 46
Natura ludzka 27
Nieciągłość 447 def.–449
Nieelastyczność 465–467
Niemonetarna teoria przeinwestowania 333–337, 351
Niepewność 70, 72, 75, 76, 200, 208, 215, 221, 239, 337, 338, 539, 557, 560–562, 566–568, 570
Niewidzialna ręka 66, 78, 95, 96, 356
Niewolnictwo 28
Niższe stadia produkcji 340, 345
- Obligacje 181, 187, 193, 196, 197, 200, 203, 204, 212, 216, 220, 226, 259, 283, 286, 524, 525, 550, 567
Obligacje państwowe 190–192, 195–197, 205, 207, 257, 545
Obroty handlu zagranicznego 254 def., 255
Oceny wartościujące 24
Odpowiedzialność 70 def., 71, 74, 75, 87, 91
Określone procesy produkcji zob. pośrednie procesy produkcyjne

- Oligopol 423, 424 def.
- Operacje na wolnym rynku 195, 197–199, 206, 208
- Opłacalność inwestycji zob. rentowność inwestycji
- Oprocentowanie 171, 184, 190, 196, 197, 207, 286, 316, 327, 330, 408, 521, 528, 530, 531, 533, 554, 557
- Organizm gospodarczy 300
- Oszczędności 20, 120, 121, 123–126, 131–133, 135, 141, 145–147, 150–154, 158, 160, 161, 195–197, 203, 208, 214, 222, 231, 238, 239, 305, 306, 313–315, 320, 322, 323, 326, 334, 338, 340–345, 351, 352, 442, 523, 526, 533, 534, 536, 540, 541, 569
- Oszczędności netto 536, 537, 554
- Oszczędzanie 74, 127, 150–152, 161, 322, 524, 526, 530, 541, 550, 551, 554
- Ożywienie 306–313, 317–320, 326, 329, 331, 333–335, 339, 345, 350
- Państwo 77, 110–112, 118, 155, 171, 186, 187, 205, 207, 232, 233, 237, 567
- Papiery wartościowe 172, 179–181, 183, 185, 188, 190, 196, 200, 207, 214, 215, 283, 314, 315, 549, 551, 555
- Paradoks oszczędzania 150–152, 161
- Paradoks wartości 387
- Parytet siły nabywczej zob. kurs walutowy w długim okresie
- Pasywa bankowe 172, 173, 187–189, 192, 205
- Pefne zatrudnienie 122, 151–153, 155, 158, 161, 202, 208, 213, 216, 228, 229, 244–246, 251, 262, 263, 313, 314, 317, 320, 338, 343, 345, 350, 539–541, 549–551, 554
- Pieniądz 19, 23, 92, 93, 104, 121, 126, 141, 146, 148, 152, 159, 160, 161, 163, 164 def.–167, 170, 171, 175, 179–181, 183, 185, 188, 189, 192–198, 201, 203, 207–210, 212–216, 218, 226, 233, 237, 238, 250, 280, 282, 283, 285–288, 291–293, 296, 298–300, 302–304, 310, 313–315, 322, 323, 328–334, 338, 339, 344, 351, 357, 374, 378, 388, 391–393, 405, 408, 425, 441, 442, 445, 446, 501, 502, 517, 521, 523, 525–528, 530, 536–538, 542–545, 549, 553, 555, 558, 560, 564, 566
- Pieniądz bankowy 174, 176, 178–180, 184, 185
- Pieniądz kruszcowy 167, 183
- Pieniądz papierowy 166–168, 170, 174, 183, 184, 186–188, 194, 205, 206, 211, 237, 299
- Pieniądz surogatowy (żyrowy) 168
- Pieniądz złoty 169
- Pionowe nieprzystosowanie 340 def., 352
- Plan 92, 96
- Planowanie ekonomiczne 78, 80 def., 81
- Planowanie gospodarcze zob. planowanie ekonomiczne
- Płaca 34, 105, 106, 109, 143, 146, 231, 234–236, 243, 245, 251, 268, 274, 305, 306, 310–316, 318, 320, 326, 327, 336, 338, 344, 376, 408, 409, 437, 440, 445–448, 462, 469, 472–475, 477, 479, 481, 482, 491, 492, 494, 497, 498, 500, 503, 505, 506, 508, 509, 511–515, 517–519, 520, 544, 550, 556, 558, 565, 566, 568, 570
- Płaca minimalna 504–506
- Płynność 201, 206, 208, 214, 280, 315
- Podatki 111, 112, 118, 119, 131, 132, 134, 155–159, 161, 232, 374, 517, 551, 555, 567, 569
- Podaż 61, 196, 207, 209, 231, 248, 250, 272–274, 282–284, 286, 288, 289, 291, 292, 296, 300, 303, 322, 326, 327, 336, 340, 341, 350, 357, 369, 370, 372, 373, 375, 376, 377, 379, 380, 421, 423, 462, 463, 467, 471, 473, 474, 488, 489, 494, 498, 500, 502, 503, 515, 518, 520, 521, 524, 525, 534, 537, 539
- Podaż agregatowa 225, 227 def., 229, 236, 239, 251, 281
- Podaż elastyczna 377, 470, 471
- Podaż globalna 222, 322
- Podaż kapitału 526, 570
- Podaż nieelastyczna 377, 464, 470, 471
- Podaż oszczędności 535
- Podaż pieniądza 170, 186, 187, 191, 193–202, 204, 206–208, 212, 214, 215, 217–219, 293, 303, 329, 334, 342, 345, 551
- Podaż pracy 495, 496, 500, 509, 512, 518, 519
- Podaż rynkowa 381, 470
- Podaż ziemi 569
- Podkonsumpcja 325, 326, 351
- Podmiot gospodarujący 77, 82
- Podział dochodu 50, 237, 238, 462, 471, 479, 535, 537, 541, 564, 567, 569, 571
- Podział pracy 19, 34, 266, 268
- Polityka 20, 25
- Polityka budżetowa 203

- Polityka ekonomiczna 20, 23, 56, 122, 123, 244, 249, 301, 303
- Polityka emisyjna 190, 208
- Polityka fiskalna 155, 156, 219, 247, 297, 305, 306, 356, 510, 540, 541, 550, 554, 555
- Polityka gospodarcza zob. polityka ekonomiczna
- Polityka monetarna 186, 189, 194, 197, 203, 204, 206, 208, 213, 247, 293, 296, 301–303, 305, 306, 356, 510, 540, 541, 549–551, 554
- Polityka państwowa 25, 158, 231, 308, 494, 511
- Polityka podatkowa 203, 231
- Polityka rządu zob. polityka państwowa
- Polityka związków zawodowych 214
- Popyt 49, 57, 61, 131, 196, 207, 209, 214, 215, 231, 232, 248, 272–274, 281–286, 288, 289, 291, 292, 296, 300, 303, 305, 311, 312, 314, 322, 323, 327–331, 333, 336, 338, 340, 341, 344, 346–350, 357–359 def.–361, 364, 366, 368, 372, 373, 375, 377, 380, 388–390, 405–407, 418, 426, 428, 438–440, 444, 445, 447, 459, 462, 463, 465, 466, 470, 471, 473–475, 480, 482, 483, 489, 495, 498, 502, 503, 512, 515, 518, 521, 525, 529–531, 537, 539, 549, 559
- Popyt agregatowy 225, 226 def., 228, 230, 234, 239, 242, 243, 245, 246, 248, 250, 251
- Popyt całkowity 218–220, 222, 296, 322, 330, 334, 472, 475
- Popyt elastyczny 362–364, 366, 379, 426, 430, 514
- Popyt globalny zob. popyt całkowity
- Popyt indywidualny 359, 388, 392
- Popyt inwestycyjny 155, 234, 335, 344, 352, 547
- Popyt konsumpcyjny 155, 231, 320, 326, 327, 344, 346, 347, 350, 352, 440, 459
- Popyt na kredyt 521
- Popyt na pieniądź 200, 201, 208, 209, 211
- Popyt na pracę 497, 500, 507, 511
- Popyt nieelastyczny 362–364, 366, 379, 391, 430, 439, 445, 465, 472, 513, 514, 519
- Popyt o elastyczności neutralnej 363, 364, 379
- Popyt rynkowy 359 def., 381, 426, 463, 465, 467, 472, 477, 555
- Popyt wtórny 349, 350, 440 def., 441, 449, 459, 465, 466, 468, 472, 497, 500, 529, 531, 553
- Postęp gospodarczy 69, 568
- Postęp techniczny 58, 60, 147, 159, 214, 234, 235, 251, 307, 312, 488, 489, 511
- Potrzeby 28–33, 35, 57, 58, 60, 65, 66, 71, 74, 75, 83, 92, 103, 127, 131, 190, 377, 407, 524, 525, 529, 558, 561
- Poziom cen 218, 219, 222, 226, 227, 229–232, 234–237, 239, 240, 244, 250, 251, 297, 303, 306, 312, 317, 551
- Poziom nieprzystosowania 340 def., 352
- Poziom płac 491, 492, 494, 500
- Pożyczki 169, 171–173, 178–181, 183–185, 187, 191, 192, 198, 200, 203, 205, 208, 233, 255, 294, 310, 312, 313, 315, 317, 329–331, 333, 340, 342, 344, 352, 408, 525, 527, 530, 537, 544, 545, 554, 555
- Praca 63, 67, 70, 72, 103, 106, 128, 250, 253, 254, 261, 265, 268, 278, 305, 306, 310, 313, 314, 336, 340, 391, 412, 415, 436, 438, 440, 441, 448–451, 454, 456, 462, 469, 470, 472, 474–477, 479–482, 487, 489, 491, 492, 495, 497, 502, 503, 506, 508, 509, 511, 514–516, 518, 522, 538, 552, 558, 559, 568
- Prawa ekonomiczne 36, 40–43, 53–55, 162
- Prawa fizyki 36
- Prawa nauki 26, 27, 37
- Prawidłowość 23, 27, 33, 50, 66
- Prawidłowości ekonomiczne 39, 356
- Prawo malejącego popytu 361, 374, 379, 415, 426, 495
- Prawo malejącej krańcowej użyteczności 384 def.–387, 401, 405
- Prawo malejących przychodów 264–266, 268, 278, 409, 412, 416 def., 421, 434, 441, 443, 444, 448, 450, 451, 475–477, 483, 485, 487, 488, 490, 493, 497, 518, 532–534, 536, 553
- Prawo natury 27, 28, 41
- Prawo podaży 371 def., 375, 379, 381
- Prawo podaży i popytu 59, 270, 281, 288, 426, 492, 498
- Prawo przyrodzone 27
- Prawo Saya 321, 322, 350
- Prawo substytucji 395 def.
- Preferencja czasu 524 def., 526, 534–536, 538, 553, 554
- Preferencja płynności 216
- Procent 20, 34, 109, 143, 146, 164, 192, 201, 207, 214, 215–217, 237, 255, 313, 322, 341, 342, 408, 462, 469, 521, 524, 526, 528, 536–538, 544, 553–558, 565, 567, 568, 570
- Procesy ekonomiczne 37, 40 def., 41, 43, 48, 50, 53, 55, 56, 162, 220, 234, 540

- Procesy gospodarcze zob. procesy ekonomiczne
Procesy rynkowe 78, 81, 82, 96, 270, 272, 358,
371, 373, 379, 381, 462, 473, 479, 480
Produkcja 31, 33–35, 43, 61, 66–68, 75, 80, 83,
85, 142–147, 152, 155, 160, 164, 183,
200–203, 208, 209, 212, 213, 218, 219, 229,
236, 240–246, 250, 251, 260–271, 273, 274,
276–279, 293, 305–307, 310, 311, 313–317,
319, 320, 332, 338–340, 342–346, 348, 350,
352, 356, 358, 370, 371, 375, 376, 391,
407–409, 411–413, 416, 419–422, 426,
428–431, 433–436, 438–440, 444, 447–451,
454, 457, 459, 462, 465, 466, 468, 470–472,
475–477, 484, 494, 508–510, 512, 521, 523,
527, 528, 534, 541, 559, 560, 563, 567, 568
Produkcja finalna 110
Produkcja netto 113, 120, 338
Produkcja rolna 92, 234, 316, 486, 487
Produkt całkowity 412–414, 451, 452, 476,
477, 480, 497
Produkt finalny zob. dobra finalne
Produkt krajowy brutto 118 def.
Produkt krańcowy 412 def.–415, 434, 441, 470,
482, 506
Produkt krańcowy pracy 479, 482, 497
Produkt krańcowy ziemi 479, 481, 482
Produkt narodowy brutto 118 def., 119, 200,
210, 211, 213, 214, 218–220, 225–230, 233,
234, 240, 245, 246, 249, 251, 255, 318
Produkt narodowy netto 118 def., 119, 156,
157, 161
Produkt netto 553
Produktywność kapitału 521, 522, 538, 541
Produktywność kapitału netto 521, 523, 554
Produktywność pracy 497, 504
Produktywność ziemi 468, 483, 490
Prosperity zob. rozkwit
Prywatna przedsiębiorczość 65, 75
Przedmiot ekonomiki 22, 27, 29, 30, 32 def.
Przedmiot nauki ekonomii zob. przedmiot
ekonomiki
Przedsiębiorca 65, 66, 67, 69–73, 75, 87, 88,
98, 121, 132, 135–137, 141, 143, 150, 160,
200, 204, 229, 236, 278, 311, 312, 314, 315,
330–333, 335, 337–341, 343–345, 378,
391, 407, 408, 416, 419, 436, 438–441, 443,
445, 446, 486, 497, 502, 506, 507, 511, 515,
518, 525, 527–529, 546, 548, 555, 557–561,
565, 566, 570
Przedsiębiorczość 55, 74, 88, 239, 462, 557,
559, 568, 569, 571
Przedsiębiorstwo 23, 49, 65–68, 70–72, 80, 86,
87, 92, 95, 98, 109–111, 115, 121, 122, 141,
142, 144, 145, 150, 155, 161, 179, 195, 203,
206, 226, 227, 229, 235, 236, 245, 251, 257,
302, 310–314, 327, 331, 337, 338, 375,
407–409, 416–419, 421–423, 425–435,
437, 444–448, 456, 459, 463, 466, 472, 486,
487, 490, 497, 501, 506, 507, 526–528, 530,
544, 549, 556–559, 561, 563, 568, 569, 570
Przemysł 70, 234, 254, 261, 274, 310, 312, 313,
315, 316, 320, 335, 336, 338, 339, 344, 348,
350, 352, 375, 500, 503, 511, 512, 515, 519,
560
Przewidywania 312, 331, 333, 335, 346, 538,
539, 548, 554, 559, 561, 562
Przychód ze skali produkcji 451
Przymus państwowy 77–79, 94, 97, 99, 281,
288, 306, 506, 538
Przypadkowe nieregularności w funkcjonowa-
niu gospodarki 308 def., 319
Przyrost naturalny 60, 61, 122, 147, 159, 230,
250, 251, 484, 488, 489
Przyszłość koniunkturalna 81
Przyszłość kontrolowana 81
Psychologiczna teoria cyklu koniunkturalnego
326, 335, 351
Rachunek żyrowy 186–188, 191, 192, 196
Rachunki czekowe zob. depozyty bankowe
Racjonalna gospodarka 74, 84, 96, 378, 380,
391
Racjonalność gospodarowania 32, 33, 38, 73,
75, 83, 91, 98, 220, 377, 419, 430, 477, 479,
538
Racjonalność ekonomiczna zob. racjonalność
gospodarowania
Recesja 213, 248, 298, 306, 307, 309, 314, 315,
317–320, 326, 331–334, 336, 337, 345, 349
Redyskonto 192, 193, 195, 198, 199, 205–208
Redystrybucja dochodów 238, 239, 251
Renta 34, 109, 143, 146, 313, 327, 471, 472,
481, 483–485, 487, 488, 501, 502, 509, 518,
544, 556–558, 564, 565, 570
Renta gruntowa 268, 408, 437, 462, 463, 465,
467–474, 479, 482–490, 520, 545, 569
Renta konsumenta 391
Renta różniczkowa 483–485, 489

- Rentowność inwestycji 77, 143, 144, 146, 149, 153, 204, 314, 315, 336, 529
- Rentowność obligacji 196, 197
- Rentowność produkcji 84
- Rewaluacja waluty 290, 291, 293, 295, 298
- Rezerwa bankowa 172, 174–182, 184, 185, 192, 193, 195–197, 199, 206, 208
- Rodzaje abstrakcji 46, 47
- Rodzina 58
- Rola gospodarcza państwa 77, 78
- Rolnictwo 25, 254, 324
- Rozkwit 309–311, 313–320, 327, 329, 331, 335, 337
- Równanie Cambridge 211
- Równanie wymiany 210, 218, 219
- Równowaga 23, 141, 143, 145, 147, 150, 153, 157, 160, 161, 288, 289, 294, 295, 305, 317, 321–324, 328, 332, 335–342, 344–346, 351, 352, 373, 375, 380, 393, 394, 401, 403, 406, 467, 468, 472, 477, 482, 484, 492, 497, 506, 533, 535, 536, 554
- Równowaga ogólna 225, 227 def.–230, 239–241, 251
- Równowaga przedsiębiorstwa 407, 419, 421, 428–435, 444–446, 457, 460
- Ruch okrężny 146
- Rynek 47, 65, 75, 78, 96, 97, 131, 155, 231–233, 236, 238, 265, 270, 272, 307, 319, 327, 335, 339, 342, 357, 359, 366, 369, 372, 377, 388, 392, 393, 401, 418, 419, 422, 423, 425, 434, 436, 445, 447, 462, 463, 465, 469, 470, 473, 483, 485, 486, 492, 498, 501, 503, 508, 519, 521, 535, 536, 542–544, 549, 555, 559, 563–565
- Rynek dewizowy 288
- Rynek doskonały 39, 358 def., 359, 379, 416, 418, 419, 421, 422, 425–427, 429, 433, 434, 466, 472, 482, 493, 518, 555, 559, 563, 567
- Rynek kapitałowy 189, 191, 197, 198, 200, 203, 204, 207, 286, 287, 303, 327
- Rynek kapitałowy, doskonały 542
- Rynek kartelowy 97
- Rynek kredytowy 204, 525, 526, 530, 537
- Rynek międzynarodowy 275
- Rynek monopolowy 27
- Rynek pracy 491, 496, 498, 501, 503, 504, 507, 508, 511, 514, 515, 519, 564
- Rynek pracy, doskonały 492, 497, 506, 519
- Rynek pracy, niedoskonały 492, 506
- Rynek pracy niewykwalifikowanej 504, 506
- Rynek pracy, pierwotny 503, 504, 516
- Rynek pracy, wtórny 503, 504, 519
- Rynek pracy wykwalifikowanej 504, 506
- Rynek walutowy 93, 281
- Rynek wewnętrzny 275, 278
- Rynek wolny 39, 196, 197, 281, 283, 284, 296, 300, 359, 378, 479
- Rynkowa stopa procentowa 340–343, 345, 352
- Ryzyko 338, 462, 539, 542, 560, 561, 568
- Rzadkość 29, 32, 33, 81, 84, 91, 220, 221, 260, 377, 568
- Rzadkość naturalna 565, 566, 568
- Rzadkość sztucznie wytworzona 565–568, 570
- Rzeczywistość ekonomiczna zob. rzeczywistość gospodarcza
- Rzeczywistość gospodarcza 33, 37, 44, 47, 50–53, 55, 56, 159, 162, 214, 216, 218, 349, 462, 491, 539, 541
- Saldo obrotów bieżących 255 def., 259, 260
- Samokorygujące procesy 244, 245, 247, 248, 252
- Sektor usług 232–234, 251
- Siły ekonomiczne 305, 318
- Siły naturalne 323
- Siły rynkowe 280, 281, 298, 299, 303
- Skala produkcji 212
- Skłonność do konsumpcji 131–133, 153, 230, 539, 550
- Skłonność do oszczędzania 133, 539, 550
- Socjalizm 64
- Specjalne prawa ciągnięcia 299
- Sprawiedliwość 37 def., 38
- Stagflacja 248, 318–320
- Stagnacja 285, 305, 309, 311, 319, 336
- Standard życiowy 266, 279, 305, 306, 494, 511
- Starożytność 24, 25, 27
- Stawka płacy 492, 494–497, 506–509, 511, 512, 515–517, 564
- Stopa bezrobocia 242–244, 250, 318
- Stopa dyskontowa 192, 206
- Stopa inflacji 229, 236, 238, 239, 243, 248, 250, 284, 287, 297, 298, 303, 318, 319
- Stopa inwestycji 534, 535
- Stopa oszczędności 535
- Stopa preferencji czasu 526
- Stopa procentowa 84, 136, 139, 159, 169, 196, 197, 200–204, 207, 208, 214–217, 219, 220, 251, 286–288, 297, 302, 306, 310, 311,

- 315–317, 322, 329, 330, 332–334, 336, 338, 340, 342–345, 351, 437, 522, 525–527, 529–531, 533–543, 545, 548, 550, 551, 553–555
- Stopa procentowa, nominalna 238
- Stopa procentowa, realna 238
- Stopa redyskontowa 193, 198, 206
- Stopa substytucji 396 def., 401, 403, 406, 457
- Stopa transformacji 269 def., 271
- Stopa urodzeń 325
- Stopa wymiany 34, 273
- Stopa wzrostu kapitału 533
- Stopa życiowa zob. standard życiowy
- Strajk 516–519
- Strata 422, 423, 428, 434, 445, 556–558, 561, 562, 565
- Struktura bilansu płatniczego 255, 288
- Struktura dochodu narodowego 356
- Struktura konsumpcji 270, 272, 275
- Struktura płac 497
- Struktura podaży 231, 232
- Struktura popytu 231, 232, 251, 307, 340, 352
- Struktura produkcji 33, 80, 85, 96, 270, 272, 339, 340, 342, 343, 345, 352, 378, 561, 567
- Strukturalne bezrobocie 212
- Struktury konkurencyjne 65
- Substytuty 361, 366–369, 466, 471, 514
- System bankowy 174, 178–186, 191–193, 198, 200, 204, 329–333, 342, 344, 345, 392
- System Bretton Woods 294, 295, 297, 298, 304
- System ekonomiczny 38, 57, 64
- System motywacji gospodarczej 73, 87, 97
- System motywacji gospodarczej w gospodarce kolektywistycznej 87–91
- System motywacji gospodarczej w gospodarce rynkowej 73, 74
- System naukowy ekonomii 22, 23, 25, 28
- System pieniądza papierowego zob. system waluty papierowej
- System waluty dewizowo-złotej (*gold exchange standard*) 168, 184, 190, 304
- System waluty papierowej (*legal tender*) 168, 189, 190, 195, 205, 206, 292
- System waluty złotej (*gold standard*) 167, 183, 184, 189, 190, 292, 293, 331
- Szybkość cyrkulacji pieniądza 209, 210 def., 213, 214, 216–218, 220, 310, 329, 331, 332, 338, 342, 345
- Średniowiecze 24, 25, 27
- Środki ekonomiczne 30
- Środki produkcji 38, 70
- Środowisko ekonomiczne 57
- Tabela podaży 370, 371
- Tabela popytu 360, 364, 371, 385
- Technika 62
- Techniki wytwarzania zob. metody wytwarzania
- Teoria ekonomii 39, 48, 50, 51, 53–55, 94, 123, 127, 162, 216, 218, 220, 243, 321, 324, 346, 349, 357, 462, 491, 502, 563
- Teoria gospodarstwa społecznego 28
- Teoria innowacji 337–339, 346, 351
- Teoria kapitału 520
- Teoria kosztów komparatywnych 260, 266–277, 279
- Teoria ludzkiego kapitału 503, 504, 518
- Teoria monetarna 209, 215
- Teoria podwójnego rynku pracy 503, 519
- Teoria podziału dochodu 462
- Teoria procentu od kapitału 520, 531, 538, 549, 554
- Teoria produkcji 436, 445, 446, 448, 449, 459, 462, 475
- Teoria renty gruntowej 485
- Teoria zachowania się konsumenta 361, 392
- Teorie cyklu koniunkturalnego 321, 356
- Tradycyjna ilościowa teoria pieniądza 211–214, 216, 219
- Transfery 105, 119, 121, 213
- Trend sekularny 307 def., 319
- Ubezpieczenia 132, 237, 239, 257, 259, 516, 561
- Ubezpieczenie depozytów bankowych 171
- Układ gospodarczy 46, 57, 58, 60, 62, 122, 150, 153, 155, 160, 212, 311, 313, 314, 318, 324, 327, 328, 334, 337, 350, 351, 520, 521, 536
- Układ otwarty 46 def.
- Układ zamknięty 44, 45 def.
- Ułamkowa rezerwa bankowa 169
- Umowy zbiorowe 515–517, 519
- Unia Europejska 302–304
- Urodzajność ziemi 467, 486, 489, 490
- Usługi 31, 104, 106–108, 111, 143, 146, 148, 157, 164, 188, 210, 211, 213, 214, 218, 253–255, 257, 258, 280, 283, 287, 303, 322, 346, 348, 488, 518, 525, 536

- Ustrój ekonomiczny zob. system ekonomiczny
 Utarg 360, 362–364, 438
 Utarg całkowity 418, 419, 428, 430, 438, 439
 Utarg krańcowy 418–422, 427–430, 433, 434, 435, 441, 444–446, 460, 463, 484
 Użyteczność 43, 109, 382 def., 385, 393, 394, 396, 398, 400, 401, 407, 419, 443
 Użyteczność całkowita 382 def., 383, 384, 386, 387, 391, 405, 406
 Użyteczność krańcowa 382, 383 def., 384, 387, 388, 391, 401, 405–407, 443, 457
- Waluta zob. pieniądz
 Waluta rezerwowa 299
 Waluty kluczowe 168, 184
 Wartość 19, 164, 205, 207, 209, 210, 212, 213, 289, 295, 298, 300, 304, 322, 350, 371, 379, 408, 487, 521, 523, 524, 541–546, 549, 551, 555
 Wartość krańcowego produktu 446 def.–448, 460, 463, 470, 475, 511, 528, 529
 Wartość krańcowego produktu inwestycji 527
 Wartość krańcowego produktu kapitału 528
 Wartość krańcowego produktu pracy 498, 518
 Wartość netto 108, 172, 200, 316
 Wartość wymienna 34
 Warunek minimalizacji kosztów produkcji 458 def.
 Warunek równowagi najmniejszego kosztu produkcji 458 def., 460
 Warunek równowagi największego zysku 458, 459 def., 460
 Warunki gospodarowania 25, 72, 75, 92, 309, 325, 329, 354, 468, 536, 538, 548
 Warunki podaży 374, 379, 421, 498
 Warunki popytu 374, 379, 498, 521, 534
 Warunki pracy 509
 Warunki produkcji 253, 416, 421, 428, 486
 Warunku przyrodnicze (naturalne) 61, 62
 Warunki rynkowe zob. warunki zbytu
 Warunki zbytu 428, 484, 486
 Warunki życia 25
 Weksel 168, 192, 193, 198, 206, 259, 525
 Wiedza 59, 60, 62, 76
 Wielkie odkrycia geograficzne 25
 Wielkość produkcji 80, 85, 96
 Własność prywatna 73, 87, 88
 Wolna konkurencja 39, 41
 Wolna wola 28, 33, 36, 41
- Wolność człowieka 27, 37, 58
 Wolność gospodarcza 30, 37, 38, 73, 95, 97, 98, 153
 Wolność gospodarowania 74, 79
 Wolność polityczna 38
 Wolny handel 273, 274, 284, 285
 Wskaźnik cen konsumpcyjnych 223 def., 225, 250
 Wskaźnik poziomu cen 249, 250
 Współczynnik elastyczności podaży 371, 379
 Współczynnik elastyczności popytu 364 def., 365, 379
 Współczynnik krzyżowej elastyczności popytu 367
 Wtórny podział dochodu 462
 Wtórny popyt rynkowy 470, 512
 Wybór 30
 Wydajność pracy 35, 234–237, 267, 274, 313, 391, 494, 500, 511–513
 Wydatki całkowite 141, 153, 155–157, 160, 161, 204, 211–214, 220, 222, 334
 Wydatki inwestycyjne 110, 120, 140, 142, 147–150, 153, 160, 201, 202, 212, 218, 219, 226, 232, 322, 334, 341
 Wydatki konsumpcyjne 110, 124, 127, 128, 131, 133, 140, 142, 148, 150, 160, 201, 215, 218, 219, 285, 312, 314, 315, 340, 346, 352
 Wydatki rządowe 110, 119, 155–157, 159, 161, 233, 351, 551, 553
 Wymiana 33, 34, 38, 85, 161, 163, 164, 190, 194, 195, 254, 260, 269–272, 274–276, 279, 297, 358, 391, 537
 Wymuszone oszczędności 341, 343–345
 Wyższe stadia produkcji 340, 344, 345
- Zachowanie ludzi 27
 Zagraniczne inwestycje netto 255
 Zakupy dóbr inwestycyjnych 218
 Zakupy dóbr konsumpcyjnych 146, 147, 218
 Zakupy rządowe 112, 327
 Zasada akceleracji 346–350, 352
 Zasada efektu produkcyjnego zmiany ceny czynnika produkcji 445
 Zasada gospodarności 32 def.
 Zasada substytucji 263
 Zasada zastępowalności 444
 Zatrudnienie 131, 132, 136, 139, 141, 145, 153, 155, 160, 203, 213, 218, 236, 239, 305–307, 310–312, 316, 318, 320, 412, 413, 415, 469,

- 477, 495, 497, 506–509, 512–515, 518, 519, 541, 551, 555
- Ziemia 62, 70, 104, 261, 263, 265, 268, 271, 278, 371, 412, 415, 436–438, 441, 442, 462, 463, 466, 468–470, 472, 474–476, 479–489, 494, 501, 520–522, 542, 552, 556–559, 562–565
- Zjawisko ekonomiczne 24, 25, 28, 34, 45–47, 50, 51, 53, 212, 462, 536
- Zjawisko gospodarcze zob. zjawisko ekonomiczne
- Zjawisko grawitacji 45
- Zjawisko moralne 25
- Zjawisko społeczne 41
- Złoto 187–190, 193, 205, 212, 258–260, 278, 288–290, 292–295, 298–300, 302, 304, 331, 332
- Zmienne ekonomiczne 96
- Związki przyczynowe 47, 50, 218, 219, 317, 346, 352, 462, 488
- Związki przyczynowo-skutkowe 40, 42, 52–54
- Związki zawodowe 506–508, 512–514, 517, 519
- Zysk 49, 66, 69, 70, 72, 88, 121, 136, 139, 141, 143, 145–147, 169, 171, 186, 204, 226, 227, 237, 305, 310–313, 315, 317, 325–327, 331, 333, 335, 338, 346, 407, 419–423, 425, 428–431, 434–436, 438, 439, 441, 444, 445, 448, 454, 455, 459, 462, 463, 501, 507, 512, 517, 539, 556–562, 566–571
- Zysk całkowity 421, 432, 433, 565
- Zysk krańcowy 421, 430, 432
- Zysk monopolowy 557, 562, 563, 565, 568, 569
- Zysk netto 557, 558
- Życie gospodarcze 23, 26, 33, 43, 46, 55, 58, 62, 73, 79, 184, 194, 202, 204, 208, 214, 326, 349, 350, 394, 538, 543
- Życie społeczne 19, 37

Sprzedaż wysyłkową publikacji
Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego
prowadzi
Dział Handlowy
Wydawnictwa Uniwersytetu Wrocławskiego Sp. z o.o.
50-137 Wrocław, pl. Uniwersytecki 15
tel./fax (071) 3411498, tel. (071) 3411241, (071) 3752885
e-mail: marketing@wuwr.com.pl
www.wuwr.com.pl

Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego
zaprasza do swoich księgarni:

- Księgarnia internetowa: www.wuwr.com.pl
 - Księgarnia Uniwersytecka
50-138 Wrocław, ul. Kuźnicza 49/55, tel. (071) 3752923
 - Księgarnia Naukowa im. Mikołaja Kopernika
50-138 Wrocław, ul. Kuźnicza 30/33, tel. (071) 3432977
- Księgarnia prowadzi również sprzedaż wysyłkową wszystkich książek znajdujących się w jej ofercie handlowej.

1180028585

PAd

Uniwersytet Wrocławski
Biblioteka Wydziału Prawa,
Administracji i Ekonomii

325290 II

ISSN 0239-66

ISBN 83-229-26

9 788322 926406 >

Cena 38,00 zł

